

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЛАМАТТЫК САКТОО МИНИСТРЛИГИ
«АЛДЫН АЛУУЧУ МЕДИЦИНА» ИЛИМИЙ ӨНДҮРҮШТҮК БИРИКМЕСИ
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеши Д 14.18.583

Кол жазмага укуктугу
УДК: 613.3: 614.31

КАСЫМБЕКОВ ЖАРКЫНБЕК ОРОЗБЕКОВИЧ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАНА ЕАЭС
ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ ТАМАК-АШ ГИГИЕНАСЫ ЖАНА
СУУ МЕНЕН КАМСЫЗ КЫЛУУ ТАРМАГЫНДАГЫ
ТЕХНИКАЛЫК ЖӨНГӨ САЛУУНУ ИЛИМИЙ НЕГИЗДӨӨ

14.02.01 – гигиена

Медицина илимдеринин доктору илимий даражасын
алуу үчүн жазылган диссертациясынын
авторефераты

Бишкек – 2020

Илимий иш Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо Министрлигинин «Алдын алуучу медицина» Илимий Өндүрүштүк Бирикмесинде аткарылган.

Илимий консультант:

Белов Георгий Васильевич

медицина илимдеринин доктору, профессор, РАЕ жана Эл аралык илим, билим берүү, инженерия жана искусство академиясынын академиги, Ош мамлекеттик университетинин эл аралык медициналык факультетинин патология, базистик жана клиникалык фармакология кафедрасынын жетекчиси

Расмий оппоненттер:

Истомин Александр Викторович

медицина илимдеринин доктору, профессор, керектөөчүлөрдүн укугун коргоо жана адамдын жакшы жашоосун көзөмөлдөө боюнча Федералдык кызматынын ФБИМ «Ф. Ф. Эрисман атындагы Федералдык гигиена илимий борбору» таза жана коопсуз тамак-аш бөлүмүнүн жетекчиси, Россия Федерациясы

Шегирбаева Карлыгаш Байдуллаевна

медицина илимдеринин доктору, “Quality Education” лидерлик институтунун директору, Казахстан Республикасы

Мамырбаева Турсун Турганбаевна

медицина илимдеринин доктору, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин педиатрия кафедрасынын профессору

Негизги мекеме: С.Д. Асфендияров атындагы Казак улуттук медициналык университети (050000, Казакстан Республикасы, Алматы ш., Толе би көч, 94)

Диссертация 2020 жылы 11сентябрда саат 14.00 медицина илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын алуу үчүн Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин «Алдын алуучу медицина» Илимий өндүрүштүк бирикмесине жана ОИӨК Кыргызстандын Эл аралык университетине караштуу Д 14.18.583 диссертациялык кеңешинде корголот, дареги: 720005, Бишкек ш., Байтик Баатыр көч., 34. Диссертацияны коргоо вебинарына кирүү коду: 338-160-4413.

Диссертация менен «Алдын алуучу медицина» илимий өндүрүштүк бирикмесинин (720005, Бишкек ш. Байтик Баатыр к. 34), «Кыргызстандын Эл аралык университети» ОИӨКнин китепканаларында (720001, Бишкек ш. Чүй проспектиси, 255) жана www.pnorm.kg сайтында таанышса болот.

Автореферат 2020 ж. «30» июнда жөнөтүлгөн.

**Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы, медицина
илимдеринин доктору, профессор**

Байызбекова Ж.А.

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Техникалык өнүгүү экономиканын ар түрдүү тармагында, тамак-аш өнөр жайын кошуу менен жогорку технологиялык өндүрүштүн түзүлүүсүнө алып келди, тагыраак айтканда бутылкадагы продукцияны. Баарыдан мурда тамак азыктарын жана сууну кайра иштетүүдө жаңы технологияларды колдонуунун эсебинен, алардын жогорку сапаттуулугун камсыз кылуучу, тамак азыктарын өндүрүүнүн жаңы менеджмент системасы түзүлгөн [Тарасов Р. В. жб., 2014; Белов Г. В. жб.. 2014, Истомин, А. С., 2014; Персиянов В. В., 2015; Аброськина А. А., 2016; Рахманин Ю. А., Михайлова Р. И., 2018]. Өнүккөн өлкөлөрдө - ДСУгы лидерлер продукциянын айрым бир түрлөрүн сертификациялоо системасынан сапаттуулукту жоготуу жана аларды алдын ала чара көрүүнүн тобокелдигин баалоо менен өндүрүү сапатынын менеджмент системасынын сертификациясына өтүштү [Hu Z. et al., 2011; Тулакин А.В. жб., 2018]. Эски стандарттар, санитардык нормалар жана эрежелер күчүн жоготот.

Мамлекеттер арасындагы экономикалык чек аранын жок болуусу жана Европалык советтин (ЕС) – экономикалык биримдигин, Дүйнөлүк соода уюмун (ДСУ), 2001-2014 жылдардагы Евразиялык экономикалык биримдигинин (ЕврАзЭБ), кийин Бажы биримдиги (ББ), Евразиялык экономикалык союзу (ЕАЭС) болуп өзгөрүлүп түзүлгөн уюмдардын ичинде товарлардын жүгүртүүсү бирдиктүү жаңы эрежелерди кабыл алууну талап кылган.

Жаңы эрежелерди киргизүү үчүн негизги документ Кыргыз Республикасынын (КР) «Техникалык жөнгө салуунун негиздери жөнүндө» Мыйзамы болуп саналат. Бул модулдук мыйзам, мындай мыйзамдар ДСУна жана ЕАЭСна мүчө болгон көптөгөн өлкөлөрдө да бар. Мыйзам ДСУна мүчө болгон өлкөлөр ортосунда соода жүргүзүүдөгү тоскоолдуктарды алып салуу үчүн жана продукциянын сапатына ылайыктуу баалоо системасын, колдонулуп жаткан нормативдик документтердин кызматын өзгөртүүнү караштырат. Он миңдеген мамлекеттик стандарттардын (Мамстандарт), санитардык норма жана эрежелердин (СанНжЭ), курулуш нормаларынын жана эрежелеринин (КНжЭ) жана башка ведомстволук нормативдик документтердин ордуна адамдардын ден соолугунун жана өмүрүнүн коопсуздугуна, ошондой эле айлана чөйрөнү коргоого карата милдеттүү талаптарды камтыган техникалык регламенттерди (ТР) иштеп чыгуу болжолдонгон. ТРи Жогорку Кеңеш кабыл алышы керек жана Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын абалына ээ болушу зарыл.

ТРди иштеп чыгуу ЕврАзЭБ, ББ жана ЕАЭС өлкөлөрүндө бирдей башталган. Кыргыз Республикасын Өкмөтүн кошуу менен, 5 өлкөнүн өкмөт башчылары 2009 ж. «Евразиялык экономикалык биримдиктин биринчи кезектеги техникалык регламенттерин иштеп чыгуунун графигин» бекиткен,

андан кийин бул багытты өнүктүрүүдө Бажы биримдигинин, Евразиялык экономикалык союздун тийиштүү графиктери бекитилген.

Кыргызстан Европалык стандарттардын тышын эле алмаштырып туруп кабыл алуу жолу менен кеткен жок. Айрыкча алар талашсыз эмес: мисалы, ЕС продукциянын бир түрүн – бутылкадагы сууну эки Кодекс Стандарты боюнча стандартизациялайт: табигый минералдык суу үчүн жана минералдык суудан айырмаланган тангакталган ичүүчү суу үчүн. Анын үстүнө ТР өлкөнүн климатогеографиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен түзүлүшү керек. Мисалы, тоо булактары жана түздүктөгү үстүнкү өзөн суулары жетишерлик ар кандай физико-химиялык, радиологиялык жана микробиологиялык мүнөзгө ээ.

Кыргызстандын калкынын ден соолугуна, жашоосуна жана тамак-аш гигиенасына, суу менен камсыз кылуу тармагындагы жаңы нормативдик укуктук базасын киргизүү кандай таасир берет деген суроо так илимий изилдөөлөрдү талап кылат.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) жана билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы.

Изилдөө иштери мамлекеттик каттоосу №0005491 болгон, мамлекеттик «Ичүүчү суунун жана тамак-аш азыктарынын коопсуздугу үчүн маалымат мониторинг системасын жакшыртуу» ИИИ, ошондой эле «Support to PCA Implementation Kyrgyz Republic Phase 3» (долбоордун жетекчиси СПС – III фаза Стивин Джон А. Ньютон) долбоорунун чегинде, КР Өкмөтүнүн 24 август 2007 жылы № 364 «2007 – 2009 жылдардагы техникалык регламенттерди иштеп чыгуу Программасы жөнүндө» Токтомуна, ошондой эле 2009 жылы 11 декабрда ЕврАзЭБнин мамлекеттер аралык (өкмөт башчыларынын деңгээлинде) советтин №473 чечими менен бекитилген “Евразиялык экономикалык биримдиктин биринчи кезектеги техникалык регламенттерин иштеп чыгуунун графигине”, 2012 жылдын 23 ноябрындагы Евразиялык экономикалык советтин комиссиясынын № 103 “Бажы биримдигинин техникалык регламенттерин иштеп чыгуу Планы” чечимине ылайык жүргүзүлгөн.

Илимий иштин айрым бир этаптары Борбордук Азия Офисинин (GTZ) биргелешкен өнүгүүгө көмөктөшүү Германиялык фонддун финансылык колдоосунда жүзөгө ашырылган, анын ичинде «PN 07.21662-001.5 Борбордук Азияда аймактык экономикалык кызматташтыктын» доолбору да бар.

Изилдөөнүн максаты: ичүүчү суу, бутылкадагы минералдык суу, алкогольсуз суусундуктар жана аларды коомдук ден соолукка болгон таасирин баалоо тармагындагы Кыргыз Республикасынын жана Евразиялык Экономикалык Союздун Техникалык регламенттери үчүн оптималдуу жоболорду жана көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. тамак-аш гигиенасы жана суу менен камсыз кылуу тармагындагы нормативдик укуктук документтердин жоболоруна жана көрсөткүчтөрүнө салыштырмалуу эксперттик баалоону жүргүзүү: СССР мамлекеттик стандарттар, ББ өлкөлөрүнүн, мамлекеттер аралык стандарттар, Кыргыз Республикасынын Улуттук стандарттары, ЕС директивалары, Кодекс стандарттары, СанЭжН жб.;

2. бутылкадагы минералдык суу жана алмаштыруучу продукцияларды суу менен камсыз кылууну: Кыргызстандын ишканаларындагы алкогольсуз суусундуктарды, ширелерди, пивонун көлөмүнүн динамикасын изилдөө. Суусундуктарды өндүрүүнүн жана маркетингдин тобокелдик точкасын аныктоо, КР бутылкадагы суулардын жана алмаштыруучу суусундуктардын ар кандай түрлөрүн керектөө жана колдонуудагы мезгилдүү жана аймактык өзгөчөлүктөрүн изилдөө; иштелип чыгуучу ТРги өлкөдөгү өндүрүүчүлөрдүн кызыкчылыгын коргоо үчүн алардын позициясын аныктоо, бутылкадагы суунун жана аралык продукциялардын атаандаштык жөндөмдүүлүктөрүн көтөрүү;

3. бутылкадагы сууну жана суусундуктарды өндүрүүгө карата белгиленген суунун жана башка сырьелордун физико-химиялык, санитардык-гигиеналык, радиологиялык көрсөткүчтөрүнүн улуттук жана эл аралык стандарттардын талаптарына ылайык келүүсүнө баа берүү;

4. бутылкадагы суунунун, алкогольдун жана алкогольсуз суусундуктардын таңактоосу жана продукциянын маркировкасы боюнча улуттук жана эл аралык нормативдик документтерге ылайыктуулугуна эксперттик баалоо жүргүзүү; КР иштелип чыккан техникалык регламенттердин коомдук ден соолукка болгон регулятордук таасирине анализ жүргүзүү;

5. ата мекендик минералдык суу жана дары өсүмдүктөрүнүн негизинде суусундуктардын курамын жана технологиялык даярдоосун иштеп чыгуу жана патентке берүү.

Илимий иштин жаңычылыгы.

1. Европалык директивалар жана дүйнөлүк стандарттар менен айкалышкан, КР “Бутылкадагы табигый ичүүчү суусунун, табигый минералдык жана ашкана суусунун коопсуздугу жөнүндө” (КР БКТИ, ТМ ж АСЖ ТР) Техникалык Регламенти иштелип чыккан, илимий-негизделген жана ишке киргизилген.

2. Бутылкадагы суунун классификациясы сунушталган жана ичүүчү минералдык суунун классификациясына айрым бир бальнеологиялык типтеги – курамында фтору бар сууну киргизүү негизделген. Чүй жана Ысык-Көл областарындагы ичүүчү жана минералдык суу булактарындагы фтордун өлчөмү анализденген. Жүрөк – кан тамыр, жыныстык-заара сферасындагы, таянгыч жана кыймылдаткыч аппараттардын ооруларын фтордуу суу менен дарылоо тажрыйбасына баалоо берилген. Кыргызстандын жана Казахстандын түштүгүндөгү курортторундагы кремний суусу менен ичеги-карын трактаты-

нын ооруларын, зат алмашуу ооруларын, жыныстык-заара сферасынын, таянгыч жана кыймылдаткыч аппараттарынын ооруларын дарылоодогу тажрыйбасынын, ошондой эле кремний кислотасынын өлчөмүнүн өзгөрүү динамикасынын жылдык байкоо режиминин негизинде кремний суусу үчүн бальнеологиялык нормасынын төмөнкү чегин кайра кароо негизделген. Кыргыз Республикасындагы 2000 ашык суу булактарынын архивдик маалыматтарынын жана учурдагы мониторингдин негизинде чектүү мүмкүн болгон жалпы альфа-активдүүлүк деңгээлин 0,1 мкБ/лден 0,5 мкБ/лге, ошондой эле кийлигишүү деңгээлин уран 234 үчүн 2,8 Бк/кг, ал эми уран 238 үчүн 3,0 Бк/кг көтөрүү сунушталган.

3. Биринчи жолу Кыргызстандын жер алдындагы минералдык жана ичүүчү суунун (2500 ашык суу пункттары) физикалык-химиялык жана радиологиялык көрсөткүчтөрүнүн дүйнөлүк (IBWA) европалык, Евразиялык стандарттарга, бажы биримдигинин талаптарына туура келүүсү боюнча анализ жүргүзүлгөн жана санитардык-гигиеналык баалоо берилген. КР ТРде, БКТИ, ТМжАС Техникалык регламенттеринде бутылкадагы суунун коопсуздук көрсөткүчтөрү (индикатордук көрсөткүчтөр, микробиологиялык көрсөткүчтөр, мүмкүн болгон химиялык көрсөткүчтөрдүн деңгээли, органикалык көрсөткүчтөрдүн мүмкүн болгон деңгээли, ошондой эле бутылкадагы суунун өндүрүштүк көзөмөл көрсөткүчтөрү) аныкталган жана бекитилген. Биринчи жолу өнөр жайлык куюу, өндүрүштүк объектилер үчүн колдонулуучу суу булактарынын санитардык коргоо зонасынын жана бутылкадагы сууну сатууда КР БКТИ, ТМжАС ТРне ылайыктуулугуна гигиеналык баалоо жүргүзүлгөн.

4. Биринчи жолу бутылкадагы суунун сапатын Кыргызстандагы бардык жүгүртүү этабында жалпы жоготуу тобокелдиги аныкталган, НАССР системасы (сапат менеджмент системасы, тобокелдиктин жана көзөмөлдөөнүн критикалык точкасынын анализине негизделген - Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР) – тобокелдиктин жана критикалык көзөмөл точкаларынын анализи) боюнча бутылкадагы сууну өндүрүүчү алдыңкы фирмалар үчүн «Сапат менеджмент программасы» иштелип чыккан.

5. Кыргыз Республикасынын ТРнин, КР БКТМ, ТМжАС «Ичүүчү суу жөнүндө», «Алкоголсуз суусундуктардын коопсуздугу жөнүндө» (КР АСКЖ ТР), «Пивонун коопсуздугу жөнүндөгү» (КР ПКЖ ТР), «Вино прордукциясынын коопсуздугу жөнүндөгү» (КР ВПКЖ ТР), «Шире жана шире кошулган продукциянын коопсуздугу жөнүндөгү» (КР Ш жана ШКПКЖ ТР) ТР жөнгө салуучу таасирине жалпыланган анализ жүргүзүлгөн. КР рыногундагы бутылкадагы сууну ассортименттик структурасы жана анын жылдар, мезгилдер жана аймактык өзгөчөлүктөрү боюнча динамикасы изилденген.

6. Бутылкадагы суунун, алкогольсуз суусундуктардын, ширелерден, пивонун, вионун этикеткасындагы маалыматтардын КР «Тамак аш

продукциясын маркировкалоо жөнүндөгү» жана «Тамак аш продукциясы анын маркировкалоо бөлүмүндө» 022/2011 ББ ТР ылайыктуулугу бааланган.

7. «Минералдык суунун жана дары өсүмдүктөрүнүн негизинде физиологиялык баалуулугу жогору болгон алкогольсуз суусундуктарды даярдоо ыкмасы» иштелип чыккан жана патент алууга берилген. Бул ойлоп табылган ачылыш бутылкадагы суунун ассортиментин кеңейтүүгө, алардын биологиялык баалуулугун көтөрүүгө, аларды балдар үчүн да, ошондой эле чоңдор үчүн да жагымдуу кылганга мүмкүнчүлүк берет.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Тамак-аш гигиенасы тармагындагы (Тамак-аш гигиенасынын негизги принциптеринин Эл аралык норма жана эрежелеринин Кодекси. САС/ RCP 1-1969) негизги Европалык документтер мындан 40 жыл мурун иштелип чыккан. Киргизилген түзөтүүлөргө карабастан, европалык стандарттарды өзгөртүлбөгөн түрдө өзүнүн климатогеографиялык, экологиялык, маданий жана социалдык өзгөчөлүктөргө ээ болгон КР территориясында колдонууга болбойт.

КРнын, ошондой эле ЕАЭСтин кыргыз тараптын пикирин эске алуу менен («Ичүүчү суунун жана суу менен камсыз кылуу процесстеринин экологиялык коопсуздугу техникалык комитети ТК 16») иштеп чыккан ТРи тамак-аш азыктарынын жана суунун сапатын жакшыртууга жана коопсуздугун көтөрүүгө түрткү берүү менен, Кыргызстандын тургундарынын ден соолугунун абалына оң таасир тийгизет. Тамак-аш гигиенасы, суу менен камсыз кылуу, эмгек медицинасы жана айлана чөйрө тармагындагы коомдук саламаттык сактоо кызматы үчүн мыйзамдуу-бекитилген жаңы нормативдик укуктук база санитардык-кызмат үчүн мамлекеттик көзөмөл системасын жакшыртууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Кыргызстандын жер алдындагы минералдык жана ичүүчү суунун физикалык-химиялык жана радиологиялык көрсөткүчтөрүнө ылайык жүргүзүлгөн учурдагы жана ретроспективдүү анализи бутылкадагы суунун коопсуздук көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу үчүн негиз болгон (тиркеме 2-7 КР БКТИ, ТМжАС ТР) ТР КР Өкмөтүнүн 2011 жылы 6 апрелдеги №139 Токтому менен бекитилген жана бутылкадагы сууну өндүрүү менен иш алып барган бардык өнөр жай ишканаларында ишке киргизилген.

КР БТИ, ТМжАСКЖ ТРи ЕврАЗЭБтин «Бутылкадагы суунун коопсуздугу жөнүндөгү» ТРнин негизи болгон, Кыргызстан ТРи иштеп чыгуу үчүн жоопкерчилик тарабы катары кирген, андан кийин макулдашылган текст ББ ТР үчүн жана кийин ЕАЭСтин «Минералдык сууну кошуу менен сыйымдуулуктагы ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР үчүн колдонулган (ЕАЭС МСКСИСКЖ ТР)

ЕАЭСтин бул ТР текстин Кыргызстан тарабы менен макулдашуусу ата мекендин өндүрүүчүлөрүнүн кызыкчылыгын нормативдик коргоого

мүмкүнчүлүк берди жана Кыргызстандын бутылкадагы суусунун жана окшош продукцияларынын конкуренттик жөндөмдүүлүгүн көтөрүүгө кызмат кылуусу керек.

КР БТИ, ТМжАСКЖ ТРне жана ЕАЭС МСКСИСКЖ ТРне айрым бальнеологиялык типтеги – фтордуу сууну киргизүү сырттан колдонуу үчүн пайдалануучу, ЕАЭС аймактарында сатууга мүмкүн болгон Кыргызстандын термалдык (ысык) минералдык суу чыккан бир канча жерлерди дарылоо-ашкана суусунун категориясына киргизүүгө мүмкүнчүлүк берет.

ЕАЭС ТРне 25-50 кг/л өлчөмүндөгү кремнийлүү сууну киргизүү да ушул максатта колдонулат жана Ысык-Ата, Аламедин жана башка жерлерди (20 ашык) минералдык дарылоо-ашкана категориясына киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Жалпы альфа-активдүү мүмкүн болгон чектүү деңгээлди 0,1 мкБ/лден 0,5 мкБ/л чейин көтөрүү КР «Ичүүчү суу жөнүндө» ТР, КР БТИ, ТМжАСКЖ ТР, ЕАЭС МСКСИСКЖ ТР долбоорлорунда кайра кароо чынында эле ичүүчү суунун радиоактивдүүлүк коосуздугуна мониторинг жүргүзүүгө шарт түзөт. Кыргызстан – тоолу өлкө, ошондуктан Бишкек, Кара-Балта, Токмок шаарларында жана алардын чет жакаларында жалпы альфа-активдүүлүк көрсөткүчтөрү 0,15-0,30 мкБ/л деңгээлинде өзгөрүп турат, бул жогоруда нормативдик документтерде 1990-2015 ж. 0,1 мкБ/л чектеги башталыштан жогору. Сууну колдонуучу уюмдар ичүүчү суунун коопсуздугун далилдөөдө Казахстан жана Россиянын лабораторияларында радиоизотоптук анализди жүргүзүү менен көптөгөн акча каражаттарын жоготушкан, анткени мындай анализ Кыргызстанда жүргүзүлбөйт. Чыныгы көрсөткүчтөр менен атайын төмөндөтүлгөн көрсөткүчтөрдүн айрымачылыгы коррупциялык түзүлүш менен байланыштуу.

Жүгүртүүнүн баардык этабында бутылкадагы суунун сапатын жоготуу тобокелдигин аныктоо, бутылкадагы сууну өндүрүүчү ири фирмаларда, ХАССП системасы ишке киргизилген Кыргызстандагы – «Шоро», «Артезиан», «Ак-Бата» жана ишке киргизүүнү пландаштырган фирмаларда «Сапат менеджмент программасын» иштеп чыгуу үчүн негиз болду.

Диссертациянын материалдары КР Өкмөтүнүн 6 апрель 2011 жылдагы №139 Токтому менен бекитилген, бутылкадагы сууну өндүрүүчү бардык өнөр жай ишканалары үчүн милдеттүү болуп саналган КР БТИ, ТМжАСКЖ ТРне, ал эми бардык ЕАЭС ишканалары үчүн болгон МСКСИСКЖ ТРе карата жоболорду жана тиркемелерди жазууда колдонулган. Аныкталган сапатты жоготуу жалпы тобокелдиги «Шоро», «Артезиан», «Ак-Бата», «СЭМ» фирмаларында сапат менеджмент программасын иштеп чыгууда колдонулган.

«Кыргызстандын бутылкадагы суулары (ресурстар, сапат, керектүүлүк жана керектөө)» монографиясы жана «Тамак-аш өнөр жайы жана суу менен камсыз кылуу» Техникалык регламенти «Шоро», «Артезиан», «Ак-Бата», «СЭМ» фирмаларындагы сапатты башкаруу, менеджмент жана маркетинг системасында

жүзөгө ашырылган. «Кыргызстандын бутылкадагы суулары (ресурстар, сапат, керектүүлүк жана керектөө)» монографиясы BOOKEXP0AMERICA 2019, (АКШ, Нью-Йорк, 29-31 май 2019 жыл) Эл аралык көргөзмөсүндө көрсөтүлгөн.

Диссертациянын материалдары им. Б.Н. Ельцин атындагы КРСУ гигиена кафедрасында жана КМДжККМИ окуу процессинде ишке ашырылган.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Изилдөөнүн жыйынтыктарын жүзөгө ашыруу маанилүү экономикалык медициналык-социалдык натыйжалуулук менен коштолгон. Жөнгө салуучу иш аракеттердин анализи «Бутылкадагы суунун коопсуздугу ...жөнүндө» ТРти кабыл алуудан гана өндүрүүчүлөр уруксат кылуучу процедураларды жана продукциянын этикеткасын жаңыртууда жылына 5,5 млн. сомго чыгымга азайгандыгын көрсөттү, бул продукциясынын өздүк наркынын төмөндөгөндүгүн жана бутылкадагы сууну өндүрүүнүн натыйжалуулугунун өскөндүгүн билдирет. Бирок муну ички рыноктогу сатылып жаткан продукциянын көлөмүнө карата гана кароо керек. ЕАЭСтин МСКСИСКЖ ТР аткарууну өзүнө кабыл албаган ЕАЭС өлкөлөрүнө экспорттолуучу продукция үчүн бул пайдадагы көлөмдүү кетирилген ката. Жаңы жалпыланган альфа-активдүү көрсөткүчтөрү Кыргызстандын миндеген сууну колдонуучуларга радиоизотоптук анализди жүргүзүүдөгү чыгымды кыскартууга мүмкүнчүлүк берет (кошуна өлкөлөрдө транспорттук чыгымды эсептебегенде бир изилдөөгө 12000 сомго жакын). ТРке жаңы бальнеологиялык типтеги минералдык сууну: фтордуу жана бир аз кремнийдүү сууну киргизүү «Ысык-Ата» жана ушуга окшош дарылык-ашкана суусун экспорттоо үчүн чечүүчү база болуп колдонулат.

Диссертациянын коргоого киргизилген негизги жоболору:

1. Кыргыз Республикасындагы, ошондой эле ар башка өлкөлөрдөгү жана коомчулуктагы суу менен камсыз кылуу жана тамак-аш өнөр жай тармагындагы нормативдик укуктук документтер өтө кеңири, ар түрдүү жана айкалыштырууга жана дайыма кайра кароого (жаңыланууга) муктаж. Адамдын ден соолугунун жана айлана чөйрөнүн коопсуздугун милдеттүү талап кылуудан гана турган техникалык регламенттерди киргизүү ар түрдүү документтердин, нормалардын жана эрежелердин жалпы санын азайтууга мүмкүнчүлүк берди (минден ашык СанЭжН, санитардык эрежелер, СНжЭ, аймактык стандарттар, ТК у.с. токтотулган).

2. ТР иштеп чыгууда мамлекеттердин климатогеографиялык, улуттук-этноикалык өзгөчөлүктөрүн жана экономикалык кызыкчылыгын эске алуу керек. ТР киргизүү ата мекендик ишканалардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрү-шү керек жана эл аралык соодада тоскоолдуктарды жок кылуу зарыл. КР ТР иштеп чыгууда негизги көңүл суунун жана тамак-аш азыктарынын табигый чыгуу жерлерин сактоого бурулган жана Кыргызстандын ушундай ыкмасын кийин ЕАЭС калган ТР иштеп чыгууда талап кылуу зарыл.

3. КР «Ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР жана КР БТИ, ТМжАСКЖ ТР колдонуу планында Чүй жана Ысык-Көл областарындагы 2500 суу булактарынын көпчүлүгү ичүүчү жана минералдык суунун физикалык-химиялык касиети боюнча ТР талаптарына ылайык келгендиги көрсөтүлгөн. Аларда республиканын территориясынын геохимиялык жана климатогеографиялык өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу болгон кээ бир айырмачылыктар белгиленген. Кыргызстандын ичүүчү суусунун өзгөчөлүктөрү: жалпы альфа-активдүүлүктүн өтө жогорку табигый фону; табигый радиоактивдүү изотоптордун өтө жогорку деңгээли; байыртадан бери ар кандай ооруларды дарылоо үчүн колдонулуучу бир аз минералдуу термалдык кремний-фтордуу суунун эң чоң өлчөмү.

4. Бутылкадагы суунун жана алкогольсуз суусундуктардын сапатынын начарлоо тобокелдиги: суу булактарын тандоодогу ката; ичүүчү суунун сапатынын мезгилдүү өзгөрүүсүн баалоодогу ката; суунун чыгуу жерин фальсификациялоо (бурмалоо); суу пунктарындагы санитардык коргоо зонасындагы режимдин сакталбагандыгы же мунун эч жок болушу; суунун чыккан жеринен өндүрүү ордуна ташуу мезгилинде сууну фальсификациялоо; куюу ордуна ташууда сууну булгануусу; суу чогултуучу сыйымдуулуктарда, суу түтүктөрүндө жана башка өндүрүштүк жабдууларда суунун булгануусу; өндүрүү учурундагы суунун курамынын өзгөрүүсү; ылайыктуу эмес тангактоону колдонуу; даяр продукцияны сактоодо жана продукцияны утилизациялоодо сапатты жоготуу сыяктуу суу булактарын тангактоодон баштап, даяр продукцияны сатуу жана колдонулган бутылкаларды утилизациялоого чейинки аларды айлантуунун бардык этаптарында бар. Сапатты баалоонун акыркы точкасы жана бутылкадагы суунун коопсуздугу кыскартылган анализдин, баарыдан мурда микробиологиялык индикаторлору болуп саналат.

5. Бутылкадагы сууну жана алкогольсуз суусундуктарды өндүрүү динамикасынын кошуна өлкөлөргө салыштырмалуу ондогон жылдарга тес көрүнүштө, ата мекендик жана импорттук бутылкадагы суунун терс катышы, ар бир түр боюнча бутылкадагы суунун ассортиментеринин төмөндөөсү (минералдык дарылоо-ашкана суусу, табигый ичүүчү суу, ашкана (даярдалган, тазаланган) суусу) өндүрүш фирмаларындагы менеджменттин начардыгын, врачтардын минералдык дарылоо-ашкана суусу жөнүндөгү маалымат берүүсүнүн начарлыгын күбөлөндүрөт, өлкөнүн тургундарынын ички керектөөлөрүн маанилүү болгон тамак азыгы-сапаттуу ичүүчү суу менен камсыз кылууга, Кыргызстандын калкынын коомдук ден соолугуна, тагыраак айтканда өнөкөт инфекциялык жана инфекциялык эмес ооруларды экинчи алдын алууда терс таасир берет.

6. Иштелип чыккан ойлоп табуулар - Кыргызстандын минералдык суу жана дары өсүмдүктөрүнүн, мөмөлөрүнүн (бөрү карагат, куркума, имбирь, голутика-карагаттын бир түрү жб.) негизинде жогорку физиологиялык

баалуулуктагы алкогольсуз суусундуктарды даярдоо алкогольсуз суусундуктардын ассортиментин кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берет, ата мекендин продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрөт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан илимий адабияттарга, нормативдик укуктук документтерге изилдөө жүргүзүлгөн, изилдөөгө алынган проблема боюнча ата мекендик жана чет мамлекеттик илимий адабияттардын аналитикалык серепи даярдалган. Диссертант «Ичүүчү суунун жана суу менен камсыз кылуу процессинин экологиялык коопсуздугу» 16 Техникалык комитетинин төрагасынын орун басары болгон, КР «Буылкадагы суунун коопсуздугу жөнүндө», «Ичүүчү суу жөнүндө» жб. ТР иштеп чыгуу боюнча Экономикалык өнүгүү Министрлигинин (ЭӨМ) жумушчу тобуна кирген, техникалык жөнгө салуу боюнча эксперти болуп саналат. Диссертант эки жарым миңден ашык суу булактарынын физикалык-химиялык көрсөткүчтөрүнүн архивдик маалыматтарына анализ жүргүзгөн, өндүрүш жана соода точкалары, санитардык коргоо зонасы, калктын анкеталык сурамжылоосун изилдеген. Буылкадагы продукцияны өндүрүүчү фирмалар менен семинарлар, Россия, Казахстан, Белоруссия, Армениянын жумушчу тобу менен онлайн конференциялар жүргүзүлгөн. Алынган маалыматтарды интерпретациялоо, баяндоо, жыйынтыктарды иштеп чыгуу, анализдөөнү жеке аткарган.

Изилдөө жыйынтыктарынын апробациясы. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизги жыйынтыктары: XII жана XIII КРСУ илимий-практикалык конференциясында (Бишкек, 2012, 2013); «Климаттын өзгөрүү шартында тоолу аймактардын жашоочуларынын ден соолугу» илимий-практикалык конференциясында (Бишкек, 2013); «XXI кылымдагы жаңы коомдук саламаттык сактоонун концепциясын өнүктүрүүдөгү инфекциялык жана инфекциялык эмес эпидемиологиянын актуалдуу проблемалары» илимий-практикалык конференциясында (Бишкек, 2013); тоо физиологиясы институтунун 60 жылдыгына арналган илимий-практикалык конференциясында (Бишкек, 2014); ошондой эле Коомдук саламаттык сактоо Кыргыз Ассоциациясынын II Съездинде (Бишкек, 2013) баяндалган жана талкууга алынган.

Мындан тышкары Эл аралык илимий-практикалык конференцияларда: «Түндүк аймактардагы тургундарды ыңгайлаштыруу, рекреациялоо жана калыбына келтирүү» эл аралык илимий-практикалык конференциясында (Бангкок, 2011); окумуштуу-медиктердин VII Эл аралык конференциясында (Курск, 2013); «Өзгөрүлгөн климатогеографиялык шарттагы оорулардын патогенез жана саногенези, эпидемиологиясы» Эл аралык илимий-практикалык конференциясында (Бишкек, дарылоонун физикалык методдору Романовский институтунун 100 жылдыгына арналган) эл аралык конференциясында (Ялта, 2014); адамдын экстремалдык экологиясы жана полярдык медицина Академиясынын 20 жылдыгына арналган «Экстремалдык экология жана

калыбына келтирүү» (Кемер, 2015); XLVI-XLVII «Азыркы учурдагы медицина: актуалдуу суроолор» эл аралык илимий-практикалык сырттан болгон конференциясында (Новосибирск, 2015); XLVIII «Азыркы учурдагы медицина: актуалдуу суроолор» эл аралык илимий-практикалык конференциясында (Новосибирск, 2015); «Курортологиянын жана медициналык калыбына келтирүүнүн актуалдуу суроолору» Эл аралык конференциясында (Бишкек, 2017); «физиотерапиянын, курортологиянын жана медициналык калыбына келтирүүнүн актуалдуу суроолору» Эл аралык конференциясында (Ялта, 2016); профессор Т.М. Алтыбаеванын 70 жылдыгына арналган Эл аралык конференциясында (Ош, 2017) ошондой эле XVI «калктын ден соолугун сактоо жана калыбына келтирүүдө Россиянын курортторунун стратегиялык мааниси» Эл аралык илимий конгрессте (Казань, 2016).

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылып чыгуусунун толук чагылдырылуусу. Диссертациянын материалдары 27 басма ишинде, анын ичинде 2 монография, ойлоп табуучулукка 1 заявка, 15 макала РИМБ журналдарында басылып чыккан.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация компьютердик текстте 225 баракта баяндалган (тиркемесиз), киришүүдөн, илимий адабияттардын серепинен, жеке изилдөөлөрдүн 8 бөлүмүнөн, тыянактардан, практикалык сунуштардан турат. Илимий иш 36 таблица жана 33 сүрөт менен толукталган. Библиографиялык илимий адабияттардын көрсөткүчтөрү 268 ишти камтыйт, анын ичинде 94 англис тилинде. Тиркеме 51 баракта, 346 нормативдик документтерди жана салыштыруу таблицаларынын тизмесин кошуу менен баяндалган.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын киришүүсүндө илимий иштин актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий иштин жаңылыгы жана практикалык мааниси келтирилген, коргоого киргизилген негизги жоболору жазылган.

1 «адабий сереп» бөлүмүндө Кыргызстандагы ичүүгө белгиленген суу ресурстарына мүнөздөмө берилет, тамак-аш гигиенасы жана суу менен камсыз кылуу тармагындагы учурдагы техникалык жөнгө салуу принциптери баяндалган (дүйнөлүк, европалык, аймактык жана улуттук стандарттар).

2 «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» бөлүмүндө изилдөөнүн материалдарына жана методдоруна мүнөздөмө берилген.

Изилдөөлөр 3 этапта жүргүзүлгөн.

Биринчи этап – тамак аш гигиенасы тармагындагы Кыргыз Республикасынын техникалык регламенттерин иштеп чыгууга карата, барынан мурда «Буылкадагы суунун коопсуздугу... жөнүндө» техникалык регламент-

тине карата стандартизациялоо боюнча ар түрдүү техникалык комитеттердин өкүлдөрү жана ар түрдүү ведомстволордун, министрстволордун жумушчу тобу менен жалпы ыкмаларды түзүү.

Экинчи этап - «Табигый минералдык сууну кошуу менен таңгакталган ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ЕврАзЭБ, ББ, ЕАЭС техникалык регламенттери менен иштөө.

Үчүнчү этап – кабыл алынган техникалык регламенттердин Кыргызстандын тургундарынын коомдук ден соолугуна тийгизкен жөнгө салуучу таасиринин анализи.

«Бутылкадагы ... суунун коопсуздугу жөнүндө» КР ТР иштеп чыгуу дизайны биринчи этапта, 1 сүрөттө көрсөтүлгөн.

1. Тамак-аш гигиенасы жана суу менен камсыз кылуу тармагындагы мыйзамдык жана нормативдик-укуктук документтерди салыштырмалуу эксперттик баалоодо Codex Alimentarius (тамак азыктары) Кодексинин текстери жана стандарттардын тиркемелери (9 документтер), ЕС директивалары (7), СССР ГОСТору (181), СЭВтин (экономикалык өз ара жардамдашуу совети) стандарттары (6), БУУ ЕЭК стандарттары (3), мамлекеттер аралык ГОСТ РФ (115), ИСО стандарттары (24), ДССУ колдонмосу (2), алыскы жана жакынкы КМШ айрым бир өлкөлөрдүн стандарттары (11), КМШ өлкөлөрүнүн Техникалык регламенттери (12), КМС (58), СанЭжНдер (9) ж.б. нормативдик (бардыгы 436 документтер – 1 тиркеме) документтери кирген.

Тиркемедеги көрсөткүчтөрдүн саны 20дан 112ге чейин өзгөрүп турган, ал эми ДССУ көрсөтмөлөрүндө 1000 ашкан.

2. Республиканын суу ресурстарын, алардын структурасын, бөлүнүүсүн, физиологиялык жана дарылык касиетин, алардын калктын ден соолугуна тийгизген таасири, медицинада минералдык сууну колдонуу тажрыйбасын изилдөө. Борбордук суу менен камсыз кылуу системасындагы суунун сапатынын 15 жылдык динамикасы, калктын фекалдык-оралдык жол менен бериличүү инфекциясы, Кыргыз Республикасынын Министрлигинин (Республикалык медициналык-маалымат борбору) электрондук саламаттык сактоо Борборунун маалыматтары боюнча справочникте келтирилген өлүмү изилденген.

Справочниктин анализденген бөлүмдөрү:

«Калктын ден соолугу жана Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо уюмдарынын иш аракеттери» 2002-2016 жылдар сайтта <http://cez.med.kg>.

I. Кыргыз Республикасынын калкынын саны жана табигый кыймылы;

II. Кыргыз Республикасынын калкынын негизги саламаттык көрсөткүчтөрү;

III. суу менен камсыз кылуу, учурдагы жана алдын алуучу санитардык-эпидемиологиялык көзөмөл.

1 сүрөт. КР «Буылкадагы.....суунун коопсуздугу жөнүндө» техникалык регламентин иштеп чыгуу долбоору.

3. Учурдагы жана көп жылдык маалыматтар боюнча суу булактарынын экологиялык абалын изилдөө. Суунун касиеттери жана дарылоо максаты жөнүндөгү бальнеологиялык тыянак курортология жана калыбына келтирип дарылоо ИИИ тарабынан берилген, ошондой эле профессор Г.В. Беловдун архивдик илимий иштери колдонулган. Кыргызстандын курортторунда минералдык сууларды колдонуу жөнүндөгү илимий маалыматтар КР ССМ жана курортология жана калыбына келтирип дарылоо КИИИ китепканаларынан алынган (КжКД КИИИ).

Көп жылдык маалыматтар мамлекеттик өнөр жай, энергетика жана кендерди колдонуу комитеттери тарабынан берилген (КР МӨЭЖК). Бутылкаларга куюу үчүн белгиленген суунун учурдагы анализи аккредитациядан өткөн КжКД КИИИ, КР МӨЭЖК, ооруларды алдын алуу жана мамлекеттик санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлдөө Департаментинин лабораторияларында аткарылган (ОАжМСЭКД). Физикалык-химиялык анализдин толук (60 параметрлер) жана/же кыскартылган (32 параметрлер) формалары колдонулган. Жалпыланган альфа жана бета-радиоактивдүүлүк жөнүндөгү маалыматтар ОАжМСЭК Департаментинен алынган.

Бутылкага куюу үчүн колдонуулучу, борборлоштурулган суу менен камсыз кылуу тармактарындагы суудагы жана жер үстүндөгү суудагы фосфорорганикалык жана хлорорганикалык уулуу заттардын өлчөмү жөнүндөгү маалыматтар ОАжМСЭК Департаменти жана түздөн түз өндүрүш фирмалары тарабынан берилген.

Өндүрүштүк куюу үчүн белгиленген суунун сапатынын жана коопсуздугунун көрсөткүчтөрүнүн колдонулуп жаткан нормативдик документтер: СанЭжН 2.1.4.1116-2001, КМС 252:2005, КМС 943:2005, КР «Бутылкадагы табигый минералдык, табигый ичүүчү суу жана ашкана суусунун коопсуздугу жөнүндө» ТР, «Санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлгө тийиштүү товарларга карата бирдиктүү санитардык-эпидемиологиялык жана гигиеналык талаптар (БСЭГТ) боюнча ылайыктуулугунун анализи.

Суу булактарынын санитардык коргоо зонасынын абалынын СанЭжН 2.1.4.1110-02 предметине туура келүүсүн баалоо. Ичүүчү суу менен камсыз кылуу булактарынын санитардык коргоо зонасы 50 суу булактары үчүн өз алдынча жүргүзүлгөн.

Аккредитациядан өткөн лабораторияда (ОАжМСЭКД, КР МӨЭЖК, КжКД КИИИ) аткарылган, суунун физикалык-химикалык жана микробиологиялык касиетинин толук анализинин жыйынтыктары боюнча бутылкаларга өндүрүштүк куюу үчүн сууну колдонууга лицензия алган 50 суу булактарын түрү жана сапат категориясы боюнча киргизилген.

4. Тамак-аш жана суу менен камсыз кылуу ишканаларындагы ситуациялык анализин жүргүзүү кезектеги иш аракеттер аркылуу жүзөгө ашырылган:

а) Айыл чарбасы жана мелиорации Министрлиги, Саламаттык сактоо Министрлиги, Экономикалык өнүгүү Министрлиги жана Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети (КР УСК) берген жана атайын суроолор боюнча жана КР УСК жыл сайын басып чыгаруучу билдирүүлөрдөн алынган атайын статистикалык маалыматтарды чогултуу жана анализдөө;

б) өлкөдөгү тамак-аш өндүрүшүнүн өнүгүүсү жөнүндөгү болгон материалдык базасындагы маалыматтарга сереп (ММК материалдары, сереп);

в) эл аралык уюмдардын жана Кыргызстандын суу чыгаруучу Ассоциациясынын жана жашылча-жемиш ишканаларынын Ассоциациясынын (Дүйнөлүк Банк; Эл аралык Соода борбору жб.) долбоорлорунун чегинде жүргүзүлгөн тармактуу ишканалардын мониторинг боюнча отчетторун изилдөө;

г) тамак-аш өнөр жай ишканаларын алардын продукциясын сертификациялоодо жана сапат менеджмент системасын ишке киргизүүдө текшерүү (n=18);

д) дүңүнөн жана чекене соода точкаларын байкоого алуу жана талдап изилдөө (сатуу жолдору: супермаркеттер, майда дүңүнөн болгон базарлар, камок-павильондор, тамактануу объектилери), Бишкек ш. (n=100 он жылдык динамикада 2007-2017 жж.), Ош, Жалал-Абад, Токмок, Кара-Балта, Чолпон-Ата (n=50);

е) суу менен камсыз кылуу кызматын жана тамак-аш продукциясын колдонуунун бардык этабында сапатты жоготуу тобокелдигин эксперттик баалоо. Өндүрүштүк имараттардын, технологиялык жабдуулардын жана процесстерди (50 ишкана) баалоо, «Ичүүчү минералдык сууну иштеп чыгуу жана куюу боюнча ишканалар үчүн Санитардык эрежелер» (СССР башкы мамлекеттик санитардык врачы тарабынан 1987 жылы 30 июлда N 4416-87 бекитилген) предметине ылайык ишке ашырылган. Бутылкадагы сууну сатуу шартын баалоо (300 соода точкасы), азык-түлүк соода ишканалары үчүн СанЭжН 2.3.5.021-94 Санитардык эрежелерге ылайык жүргүзүлгөн;

з) Бишкек ш. жана Чолпон-Ата ш. бутылкадагы сууну жана алкогольсуз суусундуктарды керектөөсү жөнүндөгү Кыргызстандын тургундарын жана туристерди анкеталык суромжылоо (300 респонденттен). Бишкек ш. 300 тургунуна (2012 ж., жазында) жана Чолпон-Ата ш. 300 респондентине (ошол эле жылы жайында) анкеталык суромжылоо жүргүзүлгөн, алардын 69 туристер жана 231 жергиликтүү тургундар (жайында ошол эле жылы изилдөөчү Р.М.Ажыматова менен бирдикте), 200 респонденттер Чолпон-Ата ш (2017 ж., жайында).

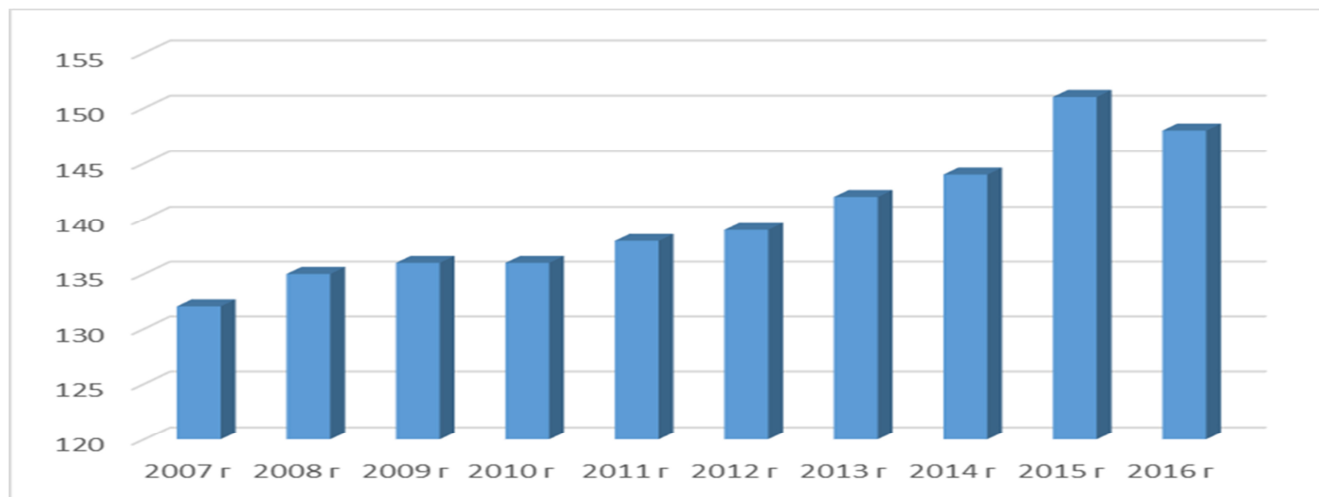
ж) тармактарды аралаш изилдөөлөр: жеке маалыматтарды, өндүрүштүн өкүлдөрү жана ири чекене соода ишканалары менен байланышуу аркылуу сатуу жөнүндөгү маалыматтарды изилдөө.

и) этикеткадагы маалыматтардын «Бутылкадагы суунун коопсуздугу жөнүндө», «Керектөөчүлөр үчүн маалымат жөнүндө» ТРге ылайыктуулугун ба-

алоо. 2008-2017 жылдары сатылып алынган бутылкадагы продукциянын 135 этикеткасындагы маалыматтар бааланган.

ЕврАзЭБ, ББ жана ЕАЭС «Табигый минералдык сууну кошуу менен сыйымдуулуктагы таңгакталган ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР үстүндө иштөө. ЕврАзЭБ ТРин иштеп чыгуу тартиби жогоруда көрсөтүлгөндөй 2009 жылы 11 декабрдагы №473 «Евразиялык экономикалык биримдигинин биринчи кезектеги техникалык регламентин иштеп чыгуунун графигин» бекитүү аркылуу ЕврАзЭБ мамлекеттер аралык советтин чечими менен сунушталган (өкмөт башчыларынын деңгээлинде). «Бутылкадагы суунун коопсуздугу жөнүндө» Техникалык регламентти иштеп чыгуу үчүн жоопкерчиликтүү болуп Кыргызстан тарап белгиленген (стандартизация боюнча техникалык комитет-ведомстволор аралык жумушчу тобу).

3 бөлүм – суу менен камсыз кылуу кызматынын көлөмү. Кыргыз Республикасынын «Ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» мыйзамынын (техникалык регламенти) негизги жобосу, колдонуу практикасы, тобокелдүүлүктөр. КР Улуттук статистикалык комитетинин маалыматтары боюнча суу менен камсыз кылуунун көлөмү 2016 жылы 149,0 млн.м³ түзгөн. Ушуну менен бирге 2016 жылды алып салганда, акыркы он жылдагы ар бир жылда туруктуу өсүү болгон (2 сүрөт), суу менен камсыз кылуунун көлөмүнө белгилүү бир жогорку таасирлер жана ошол жылдагы аймактык климаттын өзгөрүүсү, ошондой эле табигый кырсыктар (суу ташкындары, сел) таасир бериши мүмкүн.

2 сүрөт. Он жыл ичиндеги суу менен камсыз кылуунун көлөмү (млн. м³)

Суу менен камсыз кылуу кызматына 5205884 млн. сом улуттук дүң продукциясында 7 985 млн. сом жардам көрсөтүлгөн. Суу менен камсыз кылуу жана суу бургучтар КР бардык өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмүнүн 0,9% түзөт.

2018 жылга карата республиканын калкынын 82,7%, анын ичинде 73,1% айыл суу менен 1071 суу түтүктөрүнөн жана 142 жергиликтүү (борборлоштур-

улбаган) булактар менен камсыз кылынган. Көпчүлүк колдонулуп жаткан суу менен камсыз кылуучу системалар капиталдык ремонтко муктаж, суу түтүкчөлөрдүн 40% амортизация мөөнөтүнөн ашып кеткен жана бузулган абалда, 184 суу түтүктөрү санитардык талаптарга жооп бербейт. Авариялардын тез-тез болуусу жана суу берүүнүн үзгүлтүкө учуроосу анын сапатына (10% ашык изилденген пробалар микробиологиялык жана 2% физикалык-химиялык көрсөткүчтөр боюнча гигиеналык нормативдерге туура келбейт) таасир берет.

600 миңден ашык айыл тургундары суунун микробдук булгануусу 20 жана андан ашык пайызга жеткен ачык көлмөлөрдөн, сугат тармагынан, булактардан, шахта жана трубалык кудуктардан колдонушат. Республиканын калкынын коопсуз ичүүчү суу менен жетишерлик түрдө камсыз болбогондугу канааттандыруу эмес санитардык шарттын фонунда гельминтоз жана курч ичеги карын жугуштуу ооруларынын жогорку деңгээли менен шартталат. Бир нече жылдар ичиндеги сапатсыз сууну колдонуу менен байланыштуу болгон ич келтенин таралуусу Жалал-Абад, Ош жана Баткен областарында катталган. Мунун натыйжасында экономикалык чыгымды эсепке албаганда, Ош областындагы ден соолукту калыбына келтирүү менен байланыштуу болгон ири чыгым 5 млн. ашык сомду түзгөн.

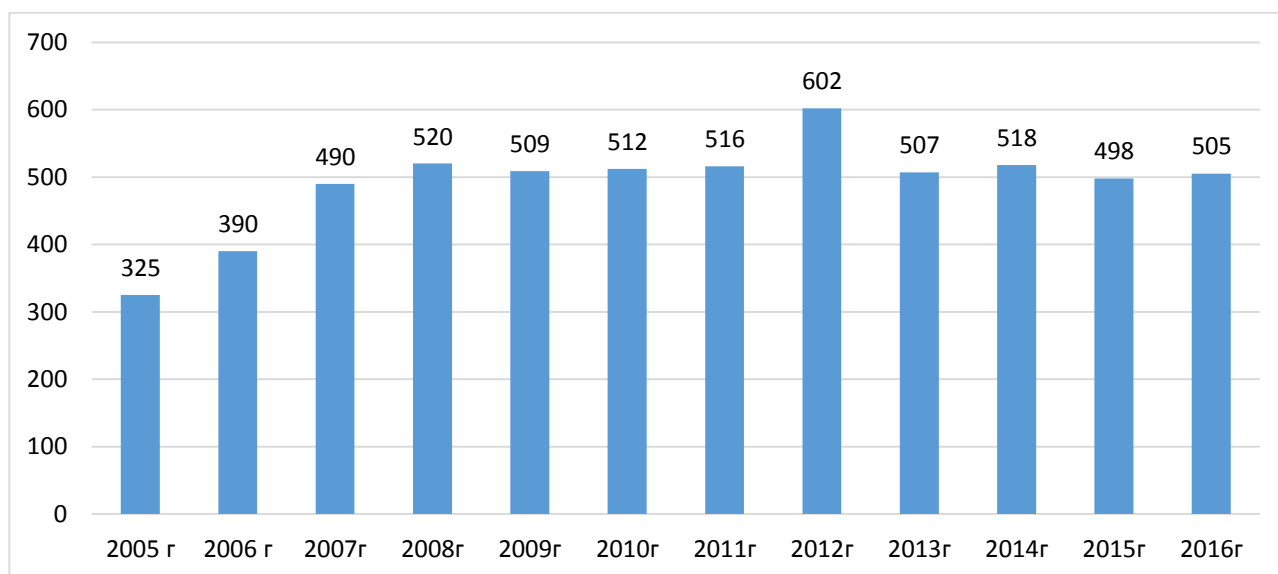
Калктын курч ичеги инфекциясы менен жугуштуулугунун негизги себеби, анын ичинде ич келте да бар, калктын коопсуз ичүүчү суу менен жетишерлик камсыз болбогонду болуп саналат, бул таза эмес суу булактарын колдонууга аргасыз кылат.

Ичеги инфекциясынын тобунун оорулары жогорку деңгээлде болуп турат жана 2005жылдан - 2008 жылга чейин жыл сайын 25-30%га көбөйгөн жана 2012 жылы эң жогорку чекке жеткен, андан кийин оорулардын көрсөткүчтөрү калктын 100000не 500 окуя деңгээлинде $\pm 4\%$ төмөндөөгө карай тенденциясы жок туруктуу абалга келген (3 сүр.).

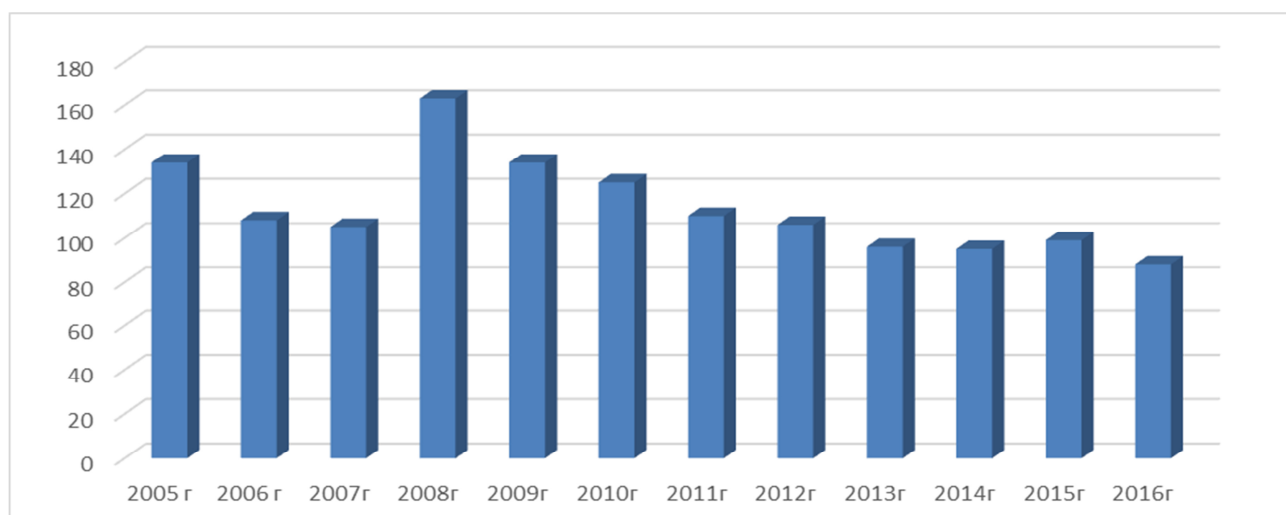
Ушуну менен бирге ич келте оорусу 2004 жылда 410 окуядан 2015-2016 жылдары 44-35 окуяга чейин төмөндөгөн.

Балдар курч ичеги инфекциясына карата өтө эле алсыз келет, 2008 жылы 14 жашка чейинки 151 бала бул оорудан өлгөн (4 сүр.), кийинки жылдары КИИнан болгон өлүм азайган. 2014 ж – 908 адам, ал эми 2018 ж – 738 адам.

Белгилей кетүүчү нерсе, бардык өлүм окуялары аймактарга жана 1 жашка чейинки балдарга туура келет (жалпы өлүмдөн 95%). Шаарларда эмчек жаштагы балдар үчүн бутылкадагы сууну сатып алууга үйрөтүлгөн. Балдардын тамакашы үчүн соода тармактарында атайын бутылкадагы суулар бар. Ошондой эле, бутылкадагы «Легенда» суусу арзан баада, балдардын тамагы үчүн талаптарга ылайыктуу тең салмактуулуктагы курамына ээ.

3 сүрөт. 2005-2016 жж. курч ичеги инфекциясынын ооруларынын динамикасы калктын 100 000не.

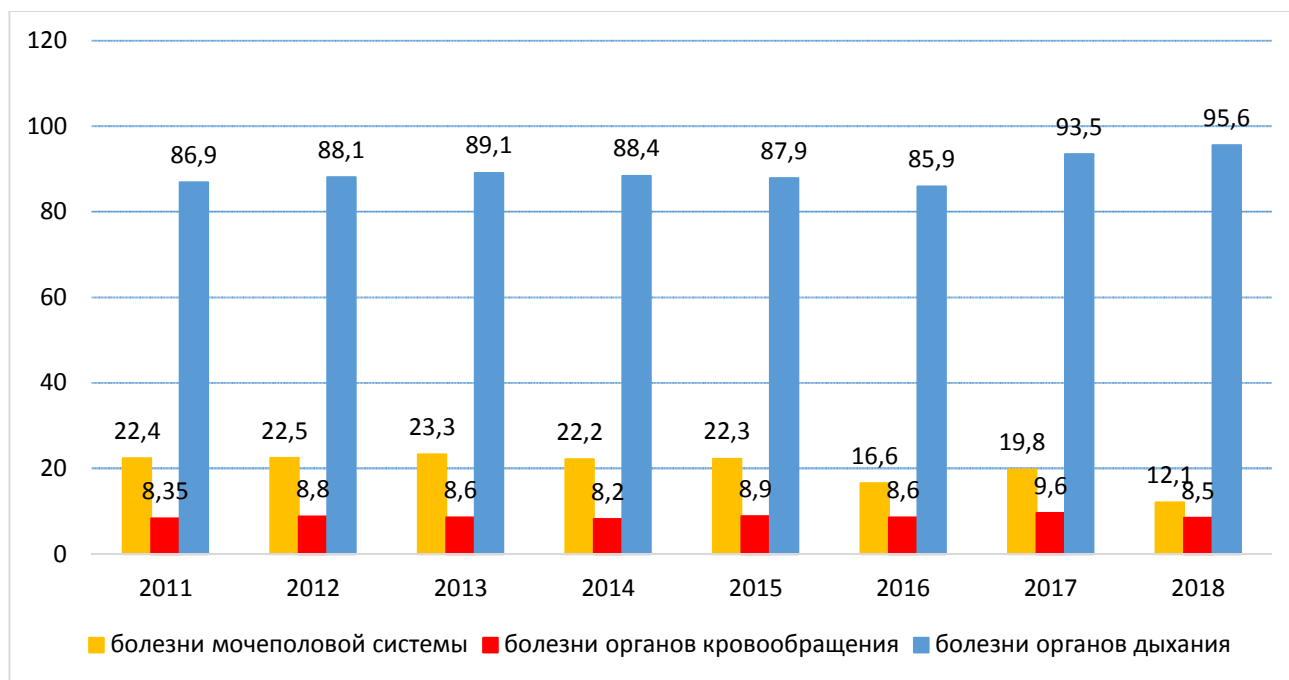

4 сүрөт. Кыргыз Республикасындагы 14 жашка чейинки балдардын КИИ болгон өлүмүнүн көрсөткүчтөрү (2005-2016 жж. абс. сан менен).

Жалпысынан, он жылда Кыргызстанда борборлоштурулган суу менен камсыз кылуу системасынын саны 320 объектиге өскөн. Эң жогорку өсүү Ысык-Көл (+29%), Чүй (+44,4%) жана Талас (+67%) областарында белгиленген, ошондой эле Бишкек шаарында (+320%). Акыркысы Бишкектин тегерегиндеги жаңы конуштарды суу менен камсыз кылууну уюштурууну түшүндүрөт.

Бирок суу түтүктөрүнүн абалы жана суунун сапаты жалпысынан республика боюнча жакшырган жок (1 табл.). Суу түтүктөрүнүн төрттөн бир бөлүгү санитардык талаптарга жооп бербейт. Өзгөчө аймактар үчүн бул проблема мамлекеттик деңгээлде көтөрүлүп, «Таза суу» программасы боюнча акча

бөлүнсө да бирок программа ишке ашкан жок. Бишкек жана Ош шаарларында гана суу түтүктөрү санитардык талаптарга туура келет, 2016 жылы эң оор абал Жалал-абад жана Чүй областарында түзүлгөн, суу түтүктөрүнүн 35,2% жана 38,5% тийиштүү санитардык талаптарга ылайык келбеген.

5 сүрөт. 2011-2018 жж. мезгилиндеги инфекциялык эмес оорулардын динамикасы калктын 1000

Жалпысынан республика боюнча пробалардын % катасы микробиологиялык көрсөткүчтөр боюнча 9,9%дан 8,4% ($p < 0,05$) чейин төмөндөгөн. Эң жакшы динамика Бишкек, Ош шаарлары жана Нарын, Ысык-Көл областары үчүн мүнөздүү. Ошол эле учурда Талас жана Баткен областарында бул көрсөткүч достовердүү өскөн. Башка аймактарда маанилүү динамика белгиленген эмес.

Санитардык-химиялык көрсөткүчтөр боюнча суунун сапаты республикада жалпысынан туура динамикага ээ болгон эмес, Чүй жана Ысык-Көл областарын кошпогондо. Ош шаарында 2016 ж. санитардык-химиялык көрсөткүчтөр боюнча ката менен болгон пробанын саны 100 эсе өскөн. Бул Ак-Буура дарыясынын июнь айындагы суу ташкыны менен байланыштуу, суу органолептикалык касиети боюнча кескин өзгөрүүгө ээ болгон жана Оштун сууну үстүнкү суу заборлорунан алуучу суу түтүк тармагын бир жумага жабууга туура келген, андан кийин суу токтотуучу жайлар көрүнүктүү ремонтту жана модернизациялоону талап кылган.

1 таблица - Суу бөлүүчү тармактардагы ичүүчү суунун сапаты (2007- 2016 жж.)

№ кн	Административдик территориянын аталышы	Жылы	Микробиологиялык көрсөткүчтөр боюнча изилдөөгө алынган пробалардын нормага ылайыктуу болгон саны			Санитардык - химиялык көрсөткүчтөр боюнча изилдөөгө алынган пробалардын нормага ылайыктуу болгон саны		
			бардыгы бак.	алардагы катага ээ болгон- дору	% ката	бардыгы санхим.	алардагы катага ээ болгон- дору	% ката
1.	Бишкек ш.	2007	2044	63	3,0	1847	1	0,06
		2016	4715	1	0,0	4734	3	0,1
2.	Ош ш.	2007	755	112	14,8	573	1	0,17
		2016	1205	76	6,0	645	114	17,7
3.	Ош областы	2007	4441	125	2,8	4266	61	1,4
		2016	3834	139	3,6	4025	182	4,5
4.	Жалал-Абад областы	2007	3202	439	13,7	2009	15	0,7
		2016	2483	297	12,0	2158	73	3,4
5.	Ысык-көл областы	2007	1842	318	17,4	1943	100	5,1
		2016	2506	366	14,6	2432	41	1,7
6.	Нарын областы	2007	987	90	9,1	977	14	1,4
		2016	1183	0	0,0	1226	27	2,2
7.	Чүй областы	2007	1027	258	24,2	2017	47	17,0
		2016	2445	616	25,2	2779	35	1,3
8.	Талас областы	2007	848	57	6,7	651	0	0
		2016	3052	469	15,0	2475	17	0,7
9.	Баткен областы	2007	714	78	10,9	1171	104	8,9
		2016	609	84	13,8	629	51	8,1
10.	КР	2007	17419	1724	9,9	15454	343	2,2
		2016	19763	1662	8,4 ↓	18643	386	2,1

ТР кабыл алуу ичүүчү суу менен камсыз кылуу тармагындагы колдонулуп жаткан жөнгө салуу нормативдик базасын иретке салууга, техникалык талаптарды жалпы кабыл алынган эл аралык практика менен айкалыштырууга жана өндүрүүчүлөрдүн, ичүүчү суу менен жабдып туруучулардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө шарт түзүгө мүмкүнчүлүк берди.

Бирок, бул техникалык регламентти ушуга окшош ББ жана ЕАЭСтин нормативдик документтери менен салыштырууда ичүүчү суунун коопсуздугунун кээ бир көрсөткүчтөрү боюнча айрымачылыктар аныкталды.

Тагыраагы, КР «ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТРке радиоактивдүү негизсиз катуу талаптуу көрсөткүчтөрү киргизилген, ошентип салыштырмалуу жалпыланаган α -радиоактивдүүлүгү. КР техникалык комитети (ТК 16) өз учурунда ЕврАзЭБтин Бирдиктүү санитардык-эпидемиологиялык жана гигиеналык (БСЭГТ) талаптарында кабыл алынгандай, ичүүчү жана бутылкадагы суу үчүн 0,2 Бк/л.ден ашпаган бул көрсөткүчтүн чоңдугун кабыл алууну сунуштаган. Бирок ОАЖМСЭКД демилгеси менен коомдук ден соолукту сактоого жардам берүүчү сыяктуу, катуу талаптуу норма кабыл алынган. Бул демилге башталышта эле объективдүү болгон эмес. Бир гана Чүй жана Ысык көл областарынын 10% суу булактары ушундай α -радиоактивдүү деңгээлге ээ. Бишкек, Кара-балта, Токмок шаарларынын жана ага жакын жайгашкан калктуу пункттардын колдонгон суусунун α -радиоактивдүүлүк деңгээли 0,12-0,25 Бк/л ээ болгон, радиологиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн 130 суу булактары боюнча медиана 0,15 Бк/л түзкөн. Чүй обласынын шаарларында жана айылдарында суу керектөөчүлөр 2 миллиондой. Жыл сайын 200дөн ашык суу колдонуучулар сууну бутылкаларга куюу, медициналык препараттарды, алкогольсуз суусундуктарды, пивону өндүрүү максатында суунун анализи үчүн кайрылышат. Суунун пробасында жалпы альфа-, бета-активдүүлүктү өлчөөнүн баасы 1097 сом болгон (2010 ж. маалыматтары боюнча). Алардын баары суунун ылайыксыздыгы жөнүндөгү жыйынтыкты алышат. Экинчи жолку анализи адис ошол жерге чагып, 1 суткадагы командировкалык керектөөсүн төлөө менен жүргүзүлөт. Анализ кайрадан талапка жооп бербейт. Ошондо нуклеоизотоптук анализин жүргүзүү сунушталат: Уран (U-234, U-238), Радий (Ra-226, Ra-228); Цезий (Cs-134, Cs-137); Стронций (Sr-90); Йод (I-131); Плутоний (Pu-238, Pu-239); Американий (Am-241); Тритий. Ушуну менен бирге алардын чектүү мүмкүн болгон нормасы жүз эсе жана андан көп болгон. Мисалы, цезий 600 чейин, иод 500 чейин, ал эми тритий 100 Бк/л чейинки мүмкүн болгон чекте.

Кыргызстанда изотоптордун анализи жүргүзүлбөйт. Заказ бергендер Кыргызстанда мындай лаборатория жок болгондуктан башка өлкөлөрдүн лабораторияларына (жакыныраак лаборатория Алматы шаарында) кайрылууга аргасыз болушат. Бир гана анализди сом менен эсептегенде 50 миңден ашык турат, кошумча транспорттук чыгымдарды эсепке албаганда. Анализдин

чыгымы продукциянын кошумча наркын көтөрөт, ал сырткы рынокто конкурентке жөндөмсүз болуп калат.

Экономика министрлигиндеги жана КР ССМ, ошондой эле ЕЭК ЕАЭС техникалык комитеттиндеги илимий тобу жүргүзгөн аналитикалык-тарыхый баалоо ыкмасы жана мурда көрсөтүлгөн белгилүү бир продукциясынын түрүнүн санитардык-гигиеналык документтеринин анализи ичүүчү суунун жалпы альфа-активдүүлүк көрсөткүчүн 0,2 Бк/л чейин, ал эми минералдык сууну 0,5 Бк/л чейин өзгөртүүгө мүмкүнчүлүк берди жана Кыргызстандын, ЕАЭСтин тийиштүү документтери кайрадан каралып жана бекитилген.

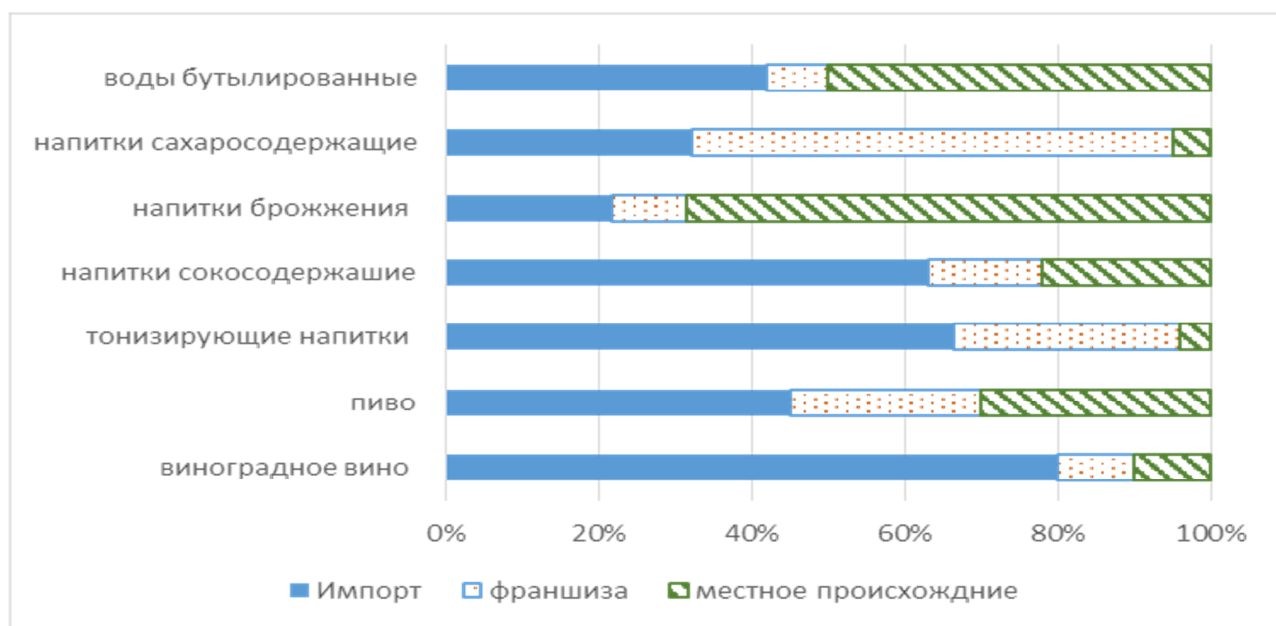
4 бөлүмдө: Кыргыз Республикасындагы тамак – аш өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү; Кыргыз Республикасынын «Тамак – аш азыктарынын коопсуздугуна карата талаптар» жана «Тамак – аш азыктарын өндүрүүнүн гигиенасы» мыйзамдарынын (техникалык регламенттер) негизги жоболору, колдонуу практикасы, тобокелдүүлүктөр анализденген.

УСК расмий маалыматтарына ылайык Кыргызстандагы ишканалардын саны жана тамак – аш азыктарын өндүрүү азаюу тенденциясына ээ. Акыркы 5 жылда өнөр жай тамак – аш продукциясынын көлөмү сом менен 30,1%га 24835,2 млн. сомго көтөрүлгөн жана ИДП 0,9% түзөт.

2 таблица – Кыргыз Республикасында бутылкадагы сууларды, алкогольсуз жана алкогольдук суусундуктарды өндүрүүнүн динамикасы

Продукциянын түрү	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
Минералдык жана газдалган суулар, миң. л	19580	22285	26592	35778	46736	36756	32650
Алкоголсуз суусундуктар, миң. л	54377	79010	85118	195998	102241	101888	108235
Пиво, миң. л	18002	21183	21879	23911	27073	26330	18803
Нукура жүзүм вино, миң. л	1640,4	1377,4	522,9	1752,4	561,6	964,1	1029,2
Алардын «Шампанское» тибиндеги вино, миң. л	317,0	481,5	196,1	539,4	367,1	493,8	908,1
Мөмө –жемиш ж б. виносуну, миң. л	216,4	330,6	226,0	720,2	189,6	603,3	1176,2
Коньяк, миң. л	628,5	678,6	851,3	853,8	986	611,1	696,7
Арак жана ликерлор, миң. л	12375	15839	15578	16115	13027	9037	7584

Экономиканын кайсы гана сектору болбосун маанилүү көрсөткүчтөр болуп продукциянын белгилүү бир түрүнүн импорт жана экспорттук катышы саналат. Ал тургай Кыргызстан ушунчалык бай болгон ичүүчү жана минералдык суунун катыштары боюнча импорт жана экспорт ортосундагы баланс ата мекендик өндүрүшчүлөрдүн пайдасы үчүн эмес. Биз импорттолгон суусундуктардын, өздөштүрүлгөн технология боюнча Кыргызстанда (франшиза) таңгакталган суусундуктардын жана лицензиясы жок технология боюнча таңгакталган, жергиликтүү сырьёдон жасалган суусундуктардын ортосундагы катышты бааладык (6 сүр.).

6 сүр. –өздөштүрүлгөн технология боюнча (франшиза) импорттолгон суусундуктар менен жергиликтүү суусундуктардын ортосундагы катышы.

Сүрөттө көрүнүп тургандай, жергиликтүү бутылкадагы суулар ассортименттин жарымын гана ээлейт. Бардык соода точкаларында витринанын дээрлик жарымын «Боржоми» жана «Есентуки» минералдык суулары, Армениядан, Казакстандан, Өзбекстандын түштүк аймактарынан келген суулар ээлеген. алардын иштелип чыккан ТРке ылайыктуулугу (ылайыксыз), суунун чыккан жери жөнүндөгү достовердүү маалымат жок. Кыргызстандын ченеми менен өздөштүрүлгөн (франшиза) технология боюнча ири өндүрүүчүлөр болуп Coca-Cola Bishkek Bottler жана Let's go, жергиликтүү суу түтүкчөлөр тармагынан суусун таңгактоочу Бон Аква жана Let's go фирмалары саналат.

Шекер кошулган суусундуктар жергиликтүү өндүрүүчүлөрдөн өтө төмөнкү даражада берилген, кайрадан эле ассортименттин көбүрөөк санын Coca-cola Bishkek Bottler жана Let's go фирмалары чыгарат, бирок ошондой эле белгилүү бренддерге жана лимонаддарга окшоштуруп, өтө арзан баада жасап чыгаруучу майда фирмалардын да үлүшү чоң.

Оор жагдай шире кошулган суусундуктарда, табигый сырьёлордун жетиштүүлүгүнө карабастан импорт экспорттон ашат. Рынок шекер кошулган, стандарттуу эмес суусундуктарды өндүрүү үчүн концентраттарды колдонуучу компанияларга берилген.

Кыргызстандын бутылкадагы суусундуктарынын улуу өндүрүүчүлөрү «Шоро» жана «Артезиан» фирмаларынын дан жана сүт азыктарынан (Максым-Шоро, Бозо, Жарма, Чалап, Тан) ачытуу жолу менен жасалган суусундуктарында гана туура катыш түзүлгөн.

Өзүбүздүн технологияда күчтөндүрүүчү суусундуктар КР өндүрүлбөйт, франшиздин (өздөштүрүлгөн) үлүшү өтө чоң.

Пивонун дээрлик үчтөн бир бөлүгү «Арпа», «Наша марка» жб. кымбат эмес түрлөрү жергиликтүү бренд тарабынан берилген. Бирок франчайзинг-технологиясы боюнча өндүрүлгөн порошок түрүндөгү пиво өтө жогорку наркка ээ.

Жүзүм виолору, бир кездерде Кыргызстандын сорттуу виолору өндүрүлүп чыгарылуучу, ал эми шампанск виолорунун эң аз ассортиментинде Кыргызстандын кызгылт «Асель» шампанск виосуна СССРде окшош болгон вино болгон эмес. Куюлуусу алардын цистернасы турган жерде же Казакстанда болуучу, бирок өндүрүп чыгарылуусу боюнча француз виосу сыяктуу, салыштырмалуу арзан болгон виолор өзүнө көңүл бурдурат.

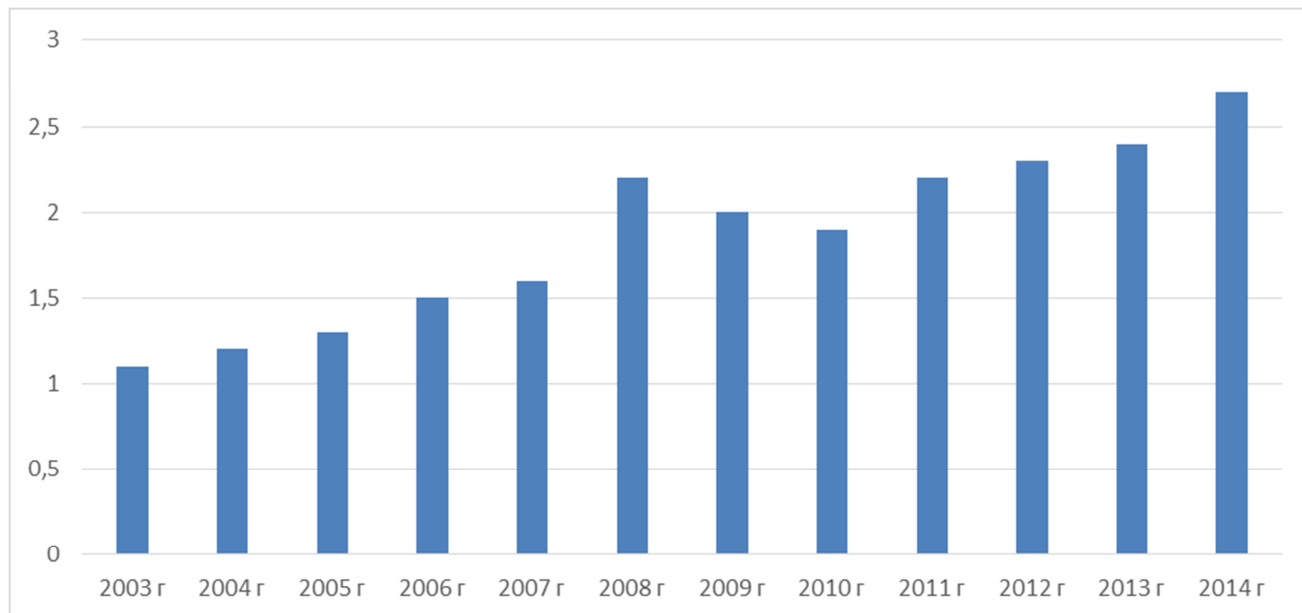
Бардык бул келишпестиктер алкоголсуз жана алкоголдук суусундуктардын жүгүртүүсүндө да нормативдик жөнгө салуунун жетишсиздиги жөнүндө күбөлөндүрөт.

Бутылкадагы сууну өндүрүү жылдар боюнча прогрессивдүү өскөн, продукциянын 2014 жылыдагы өсүүсү 2010 жылдын деңгээлине карата 139% түзкөн (7 сүр.). Бирок, 2018 жылы бутылкадагы сууну өндүрүү кайрадан 25% азайган.

Өсүү темпи жалпы дүйнөлүк, ошондой эле Россия боюнча да артта: өсүү 487,3% жана Казакстанда: 547,2%. Башкача айтканда рыноктун ички өсүү потенциалы начар колдонулат. Рыноктун ички потенциалы анын учурдагы өлчөмүнө караганда 14 эсе жогору болгонун анализ көрсөттү. Эгерде ата мекендин өндүрүшү рыноктун ички потенциалын канааттандырбаса, анда бош орунду импорт ээлейт.

Бирок, бул жерде Кыргыз Республикасында компаниялар өздөрүнүн чыныгы кирешесин жана өндүрүү көлөмүн жашыраарын эске алуу керек. “Promotank HQA” компаниясынын баалоосу боюнча өндүрүштүн 70-80% жакын көлөмү салык суроолору боюнча мамлекеттик бийлик органдарынан жашыруун. Расмий маалыматтар боюнча өндүрүштүн көлөмү 2008 жана 2009 ж. тийиштүү 22 326 жана 20 652 тоннаны түзкөн. Компания жүргүзгөн изилдөөлөр боюнча чыныгы өндүрүштүн көлөмү тийиштүү 81 925 жана 76 971 тонна бутылкадагы сууну түзкөн.

Акыркы он жылдагы өтө олуттуу өсүшү тармактарды башкаруунун жакшыруусу, көмүскө маалыматтардын көлөмүнүн расмийге өтүүсү менен байланыштуу болуусу мүмкүн.

7 сүрөт. 2003-2014 жж. Кыргызстанда бутылкадагы сууну өндүрүү динамикасы, млн. дал

Диссертациялык ишти пландоо учурунда Кыргызстандын тамак-аш азыктар тармагындагы коопсуздукту камсыз кылуу боюнча мыйзамы болгон эмес. Мыйзамдык база көптөгөн бири-бирине каршы келген жана бири-бирин кайталоочу нормативдик укуктук актыларды камтыган. «Кыргыз Республикасындагы техникалык жөнгө салуунун негиздери жөнүндө» базалык Мыйзамынын чыгуусу менен бардык мыйзамдык базаны, анын ичинде тамак-аш азыктарынын коопсуздугун камсыз кылуу тармагын да ушул көрсөтүлгөн Мыйзамга ылайыктоого алып келүү иши да башталган.

«Ичүүчү суу жана суу менен камсыз кылуу процесстеринин экологиялык коопсуздугу» 16 ТК өкүлдөрү КР «Тамак-аш азыктарынын коопсуздугуна карата талаптар» ТР иштеп чыгуу боюнча жумушчу комиссиясына катышкан.

Долбоорду кабыл алуу азык түлүк тармагындагы жөнгө салуунун колдонулуп жаткан нормативдик базасын иреттештирүүгө, дүйнөлүк практикада жалпы кабыл алынган тамак-аш азыктары жана сырьёго карата белгиленген техникалык талаптарды айкалыштырууга гана мүмкүнчүлүк бербестен ата мекендик сырьёунун жана тамак-аш азыктарынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн эл аралык рынокто көтөрүүгө түрткү берет.

5 бөлүмдө Кыргыз Республикасынын «Бутылкадагы табигый минералдык, табигый ичүүчү жана ашкана сууларынын коопсуздугу

жөнүндө» техникалык регламентинин негизги жоболору, иш жүзүндө колдонуусу, тобокелдиги каралган.

Кыргыз Республикасынын Техникалык регламент «бутылкадагы табигый минералдык, табигый ичүүчү жана ашкана сууларынын коопсуздугу жөнүндө» Мыйзамы тамак-аш гигиена тармагындагы ТРден биринчи болуп 6 апрелде 2011 жылы №139 бекитилген. Бекитүүгө чейин эле ал эл аралык эксперттердин эң жогорку баалоосун алган жана ЕврАзЭБтин «Бутылкадагы суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР иштеп чыгуунун негизи катары кабыл алынган. Профессор Белов Г.В. бул ТРти иштеп чыгуу боюнча ЕврАзЭБтин интеграциялык комитетинин жумушчу тобун жетектеген. Кыргызстан тарабынан жоопкерчиликтүү болуп «Алдын алуучу медицина» ИӨБ жана 16 ТК болгон («Эркин-Тоо» газетасын кар., 4 июнь 2010). «Бутылкадагы суунун коопсуздугу ... жөнүндө» ТР иштеп чыгууда жоопкерчиликтүү болгон ТК ЕЭК алдында ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн экономикалык жана маркетингдик кызыкчылыгын эске алып, өнөктөштөр менен бир пикирге жетүү милдети турган. Келишим үчүн эң оору 2 статья – аныктоо болгон.

КР ТРне коюулган концептуалдык аппараты сунушталып, илимий консультант менен бутылкадагы суунун классификациясына киргизилген.

Илимий иштин процессинде биз Кыргызстандын кээ бир минералдык сууларын дарылоо-ашкана жана дарылоо категориясына киргизүү проблемасына дуушар болдук. Таанымал болгон «Ысык-Ата» минералдык суусу дарылоо-ашкана категориясына кирбей калышы ыктымал эле. Бул суу 30 жылдан ашык фирмалар тарабынан тыгындалган сыйымдуулукка куюулат жана сатылуу көлөмү боюнча Кыргызстанда «Жалал-Абад» минералдык суусунан кийинки 2чи орунда турат. Ысык-Атадан чыккан, бир аз минералдуу кремний-фтордуу сууну ичеги, жыныстык-заара сферасындагы ооруларга ичтен колдонуу боюнча бир катар илимий иштер курортология жана калыбына келтирип дарылоо Кыргыз ИИИ, ошондой эле КР ССМ Улуттук госпиталынын урология жана андрология илимий борборунун кызматкерлери тарабынан басылып чыккан [Максимова К.К., 1982; Эсекеев Б. С., 1999; Монолова Н.К., 2006; Усупбаев, А.Ч. жб., 2013; Каскеева Д.М., 2014]. Кыргызстан тарабынан көрсөтүлгөн методикалык сунуштардын негизинде Ысык-Ата курортунда дарылоо боюнча бир катар статьялардын кремний кислотасынын төмөнкү өлчөмү өзгөртүлгөн жана фтордуу сууну техникалык регламенттин № 1 тиркемесине киргизүү жөнүндөгү чечими кабыл алынган (3 табл.).

50 физикалык-химиялык жана 6 микробиологиялык критериялар, альфа-радиоактивдүү салыштырмалуу чоңдуктар боюнча КР ТР жана ЕАЭС ТР айырмачылыктарга ээ болгон.

КР ТР иштеп чыгууда КР мурдагы нормативдик документтеринде бекитилген 0,1 Бк/л ордуна негиз кылып 0,2 Бк/л алуу сунушталган. ОАЖМСЭКД

3 таблица – Табигый минералдык суунун тобуна толуктоолор

№ кн	Табигый минерал- дык суунун тобу- нун аталышы	Биологиялык ак- тивдүү компо- ненттердин ата- лышы	Биологиялык активдүү компо- ненттердин массалык концентрациясынын өлчөмү, мг/дм ³	
			дарылоо	дарылоо- ашкана
1.	Бир аз кремнийлүү	Кремний (метакремний кислотасына эсептөөдө)	-2	≥ 25,0, аж < 50,0
2.	Фтордуу	фтор	> 10, аж < 15	> 1,5, аж < 10

катуу норманы б.а. 0,1 Бк/л талап кылган, анын ичинде КР«Радиациялык коопсуздук жөнүндө» ТР үчүн да. Жогоруда көрсөтүлгөндөй Чүй өрөөнүнүн суусунун үчтөн эки бөлүгү бул нормативдик өлчөмдөн жогору болгон, анын ичинде Бишкек, Токмок, Кара-Балта шаарларынын суу менен камсыз кылуу борбордук системасынын суусу да бар. Советтик ГОСТга салыштырмалуу альфа-радиоактивдүү чоңдук Бк/л менен эсептөөдө 1,0 Бк/л барабар болгон. Суунун анализинин жыйынтыктарынын маалыматы күбөлөндүрүп тургандай көрсөткүчтү 10 эсеге күчөтүү илимий негизделген эмес. КР «Буылкадагы ...суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР жаңы редакциясынын долбоорунда 0,5 Бк/л чоңдугу сунушталган. ЕАЭС «Сыйымдуулукта таңгакталган ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР долбоорунда жалпы альфа-активдүүлүктүн ЧМК катарында 0,5 Бк/л сунушталган. Бул чоңдук ЕАЭС ТР иштеп чыгуу боюнча жумушчу тобунун чогулуштарында жана онлайн конференцияларында кароо үчүн сунушталган. На основе аналитико-исторического метода оценки и анализа санитарно-гигиенической документации Аналитикалык-тарыхий баалоо ыкмаларынын жана документтердин санитардык-гигиеналык, ретроспективдүү анализдин негизинде биз БСЭГТдын (Бирдиктүү санитардык-эпидемиологиялык жана гигиеналык талаптар), IВWА, Directive EEC 98/83/EC, ET TC жана КР ТРнин көрсөткүчтөрүн салыштырдык, негизинен баары туура келген. Бирок 7 уулу элементтердин көрсөткүчтөрү жана радиологиялык 1 көрсөткүч боюнча айырмачылыктар бар.

Жалпы минерализация (куркак калдык) аларды чектөөнүн негизги критерийлери болуп саналат. Биринчи категориядагы суу түрүнө жалпы минерализациянын сапаты 1000 мг/л ашпашы керек, жогорку категориядагы суу үчүн 200-500 мг/л чегинде болот. Кыргызстандагы мөңгү сууларынын жалпы минерализациясы 150 мг/л төмөн жана келечекте улуттук стандарт КМС 943 эми өзгөчө категорияга бөлүнүшү керек.

4 таблица – КР ТР менен Бажы биримдигинин, ЕС жана IBWA нормативдик документтеринин айырмачылыктары

№	Көрсөткүчтөрдүн аталышы	Өлчөө бирдиги	ЕТ ТС		КР ТР		Directive EEC 98/83/EC	Норматив IBWA (США)
			биринчи категория	жогорку категория	биринчи категория	жогорку категория	Категория бөлүнбөйт	Категория бөлүнбөйт
1.	Нитраттар	мг/л	20	5	20	10	50	10
2.	Нитриттер	мг/л	0,5	0,005	0,5	0,05	0,5	1
3.	Сульфаттар	мг/л	250	150	250	120		250
4.	Железо	мг/л	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	-
5.	Натрий	мг/л	200	20	200	40	200	-
6.	Мышьяк	мг/л	0,01	0,006	0,05	0,01	0,01	0,01
7.	Калдык хлор	мг/л	0,1	0,1	0,1	0,05	жок	0,1
8.	салыштырмалуу α-радиоактивдүүлүк	Бк/л	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,15

Сууну колдонуунун бардык этабында бутылкадагы суунун сапатын жоготуу тобокелдигине изилдөө жүргүзүлгөн жана 11 тобокелдиги аныкталды:

1. Суу булактарын тандоодогу мүмкүн болгон ката тобокелдиги.
2. Ичүүчү суунун сапатынын мезгилдүү өзгөрүү тобокелдиги.
3. Суунун чыккан жерин фальсификациялоо (бурмалоо) тобокелдиги.
4. Суу пункттарынын санитардык коргоо зонасындагы режимдин сакталбоосу же анын такыр эле жоктугу.
5. Суунун чыккан жеринен өндүрүү ордуна ташуу мезгилиндеги фальсификациясы (бурмалоо).
6. Сууну куюу ордуна ташуудагы булгануусу.
7. Сууну чогултуучу сыйымдуулуктарда, суу түтүктөрүндө жана башка өндүрүштүк жабдууларда булгануу тобокелдиги.
8. Сууну өндүрүү учурунда курамынын өзгөрүү тобокелдиги.
9. Ылайыксыз таңгактоону колдонуу.
10. Даяр продукцияны сактоодогу сапатты жоготуу тобокелдиги;

11. Продукцияны утилизациялоонун натыйжасында келип чыгуучу тобокелдик.

Бул жалпы тобокелдиктерди бутылкадагы сууну жана аралаш продукцияны өндүрүүчү белгилүү бир фирма өндүрүшүндө сапат менеджмент программасын иштеп чыгууда колдонуу керек.

Кыргызстандын ар түрдүү климатогеографиялык зонасындагы калктын бутылкадагы суу жана аны алмаштыруучу продукциялардын керектөөлөрүн изилдөө үчүн анкеталык сурамжылоо жүргүзүлгөн. Бишкектин, Чолпон-Атанын тургундарынын жана туристердин алкогольсуз суусундуктарды жогору баалосунда көрүнүктүү айырмачылыктар көрсөтүлгөн. Бишкектиктердин 42% бутылкадагы сууну, 19% максым жана башка дарылык касиеттеги суусундуктарды, 26% пепси, фанта сатып алышкан, анча чоң эмес 3-4% саны муздак чайды жана лимонады кошуу менен витаминдүү таттуулаштырылган суусундуктарды артыгыраак көрүшкөн. Ысык-көлдүн тургундары бутылкадагы улуттук дарылык касиеттеги суусундуктарды жана витаминдүү таттуулаштырылган суусундуктарды доовердүү аз колдонушкан, анткени аларды үй шартында көбүрөөк даярдагандыгында болсо керек. Ошол эле учурда алар башкаларга караганда кола, фантаны көбүрөөк жакшы көрүшөт (33% чейин). Туристер сууну артыгыраак көрүшөт (58%), бирок ошондой эле пепси, фантага да көбүрөөк үлүшү (24%) тийиштүү. Улуттук тамак суусундуктарын туристер билишпейт, квасты артыгыраак көрүшөт. Славян улутундагылар менен азиаттыктарда алкогольсуз суусундуктарга болгон артыкчылыктарынын доовердүү айырмачылыктары аныкталган. Биринчилеринде «минералка» өтө басымдуулук кылат 60,5%, квасты 8,7%, кола жана фанта тибиндеги суусундуктарды артык көргөндөр 15,2% түзөт, экинчилери «минералканы» биринчилерге караганда доовердүү аз (37,2%) сатып алышат, квасты азыраак ичишет, ал эми улуттук дарылык касиеттеги суусундуктарды доовердүү көбүрөөк 34%, кола тибиндеги суусундуктарга артыкчылык берүү бир нечеге көбүрөөк белгиленген.

6 бөлүмдө Кыргыз Республикасынын тамак-аш гигиенасы тармагындагы башка мыйзамдардын (техникалык регламенттер) негизги жоболору келтирилген.

6.1. Кыргыз Республикасынын «Алкоголсуз суусундуктарынын коопсуздугу жөнүндө» техникалык регламенти.

ССРдин тийиштүү документтеринен келип чыккан ГОСТто жана Россия Федерациясынын ТРде келтирилген классификацияга ылайык алкогольсуз суусундуктар 7 топко бөлүнөт: шекер кошулган; шире кошулган; нан жана дан азыктарынан жасалган; жыттуу татымалдардан жана өсүмдүк заттарынан жасалган; жыттуу татымалдар - шекерди, кислоталарды, боёгучтарды, жыттуу спирттерди, эссенцияларды колдонуу менен жасалган; ачытылган (квас); жасалма минерализацияланган суулар.

Классификацияда көрүнүп тургандай, бул документ, ал тургай европалык директивалар да планетанын миллиондогон тургундары күн сайын колдонуучу көчмөндөрдүн байыркы суусундуктарын эске албайт. Бул суусундуктар ачытуу классына кирет жана колдонуунун кылымдык тарыхына ээ. Климаттын ысык шартында алар аш болумдуу жана дарылык касиетин бир нече саат же күн боюу жоготпойт, организмди инфекциядан коргойт, энергиянын, витаминдердин алмаштырылгыз булагы болуп саналат, суусоону кандырат.

Кымыз - бээнин сүтүнөн жасалган суусундук, аны узак жашоонун жана ден соолуктун суусундугу деп атайт [Федоров С.И., 2014; Сагынбаева Б., 2017]. Ал байыртадан эле элдик медицинада өнөкөт оорулардан начарлоодогу дары каражаты катары белгилүү.

Elibrary жана pubmed системасында кымызды даярдоонун технологиясы, стандартизациялоо, сапатын баалоо, дарылык касиеттери, анын жана уй сүтүнүн дарылык касиети суроолору боюнча 400 ашык басылып чыккан илимий иштер келтирилген [Кожомкулов Т.А., 1964; Эсенаманова М.К., 1981, 2006; Попова Л.А., 2014; Бакиров Э.П., 2016; Султанмуратов М.Т., 2017; Кароматов И.Дж., 2017]. Бул маалыматтардын кросс-анализи актуалдуулугунун шексиздигине карабастан жогорудагы суроолордун чечилиши дагы деле белгисиз экендигин айтууга мүмкүнчүлүк берет. Бул суроолор боюнча Казахстандын [Kozhakhmetov S et al., 2014], Монголиянын [Gesudu Q et al.], Кытайдын [Mu Z et al. 2012; Yao G et al., 2017] окумуштуулары паралелдүү иштеп жатышса дагы, Кыргызстандын калкы жана рынок үчүн бул суусундуктардын түрү боюнча кошумча сапат критерийлерин иштеп чыгуу боюнча айрым бир кеңири илимий изилдөөлөрдү талап кылган актуалдуу маселе болуп саналат.

Биз КР «Алкохолсуз суусундуктардын коопсуздугу жөнүндө» ТРи жана ББ 021/2011 «Тамак аш продукциясынын коопсуздугу жөнүндө» ТРи, ББ 022/2011 «Тамак-аш продукциясы аны маркировкалоонун бөлүгү» ТРи жана ЕАЭСтин бирдиктүү санитардык-гигиеналык эрежелеринин айрым бир нормалары менен салыштырмалуу анализин жүргүздүк.

Улуттук регламент айрым бир көрсөткүчтөр боюнча ББ 022/2011 «Тамак-аш продукциясы аны маркировкалоонун бөлүгү» ТРин талаптарына карама-каршы келери белгиленген. Бул продукцияны толук жана достовердүү маркировкалоо бөлүгүндө керектөөчүлөрдү чаташтыруучу иш аракеттерден сактап калуу милдетин татаалдаштырат. Техникалык регламенттеги талаптардын айырмачылыгы соодада көрүнүктүү техникалык тоскоолдук болуп саналары түшүнүктүү.

6.2. КР «Ширелердин, нектарлардын жана шире кошулган мөмө жана (же) жемиш суусундуктарынын коопсуздугу жөнүндө» ТРнин жана Codex Alimentarius CODEX STAN 247-2005 «Мөмө ширелерине жана

нектарларына бирдиктүү стандарт» эл аралык стандарт Комиссиясынын айрым нормалары менен салыштырмалуу анализи жүргүзүлгөн.

КР кабыл алынган таңгакталган суусундуктарынын ТРи чындыгында иш жүзүндө колдонулбагандыгын практика көрсөтүүдө. Белгилүү бир убактарда КМС улуттук стандарттарына таянуу менен этикеткаларды колдонууга мүмкүн болгон, азыр болсо рыноктун абалына карата, ЕАЭС ТРин сактоого көңүл бурулган.

Салыштырмалуу эксперттик анализдин маалыматтары көрсөткөндөй:

- ТРте пестициддерди колдонуу боюнча эл аралык практика иштелип чыккан жок жана калыбына келтирилген ширелерди даярдоодо колдонулуучу концентрациялык ширелер үчүн бардык колдонулган пестициддердин калдык санын көзөмөлдөөгө карата талаптар аныкталган эмес. Эл аралык стандарт CODEX STAN 247-2005 жана Codex Alimentarius Комиссиясынын башка нормативдик документтери алардын мүмкүн болгон калдык саны боюнча норманы гана аныктабастан, өсүмдүктөрдү иштетүүдөгү тыюу салынган химиялык каражаттардын тизмесин колдоо менен пестициддерди колдонууну чектейт (мисалы, эң кеңири таралган - тиабендазол). Ушундай эле тыюу салынган жана уруксат берилген пестициддердин тизмесин түзүү жана колдоо принциптери боюнча түзүлгөн нормалар Европалык союзда колдонулат. Мисалы: Европалык парламент 2019ж. 18 январда өзүнүн чечими менен канцерогендик жана мутагендик таасирлерге ээ болгон 22 пестицидке тыюу салган.

- ТР эл аралык CODEX STAN 247-2005 стандарттан жана европалык аймактык документтерден айырмаланып уруксат берилген технологиялык каражаттардын тизмесине пропиленгликолду киргизкен. Белгилей кетүү керек, шире жана шире кошулган продукцияны өндүрүү процессинде технологиялык каражат катары пропиленгликолду колдонуу үчүн кандайдыр бир негиз жок.

- Эл аралык Codex Alimentarius CODEX STAN 247-2005 Комиссиясынын стандарттарынан ТРтин эн маанилүү айырмасы негизги өндүрүштүк көрсөткүчтөрүнүн биринин жоктугу жана шире продукциясын колдонуу - ширелердин жана шире кошулган продукциянын аныктыгы болуп саналат.

- ТРте жаңы ширени сыгуу (даярдоо) өндүрүшүн уюштурууга карата талаптар жок. Көрсөтүлгөн кемчилдик каралып жаткан ширенин түрү – жаңы сыгылган шире экендигин, алардын гигиеналык абалы керектөөчүлөрдүн ден соолугуна коркунуч көрсөтпөйт дегенди далилдөөгө мүмкүнчүлүк бербейт.

Эл аралык CODEX STAN 247-2005 стандарты, ошондой эле Европалык Советтин 2001 жылдын 20 декабрындагы № 2001/112/ЕС «Мөмө ширелери жана адамдын тамак-ашы үчүн бир түрдүү азыктарды аныктоо» Директивасы, Еврокомиссиянын 14 август 2009 ж. № 2009/106/ЕС «Европалык Советтин 20 декабрь 2001ж. Директивасын өзгөртүү жөнүндө № 2001/112/ЕС «Мөмө

ширелери жана адамдын тамак-ашы үчүн бир түрдүү азыктарды аныктоо» Директивасы ширелердин бардык түрүнө тийиштүү экендигин белгилей кетүү керек.

- ТРтин продукциянын айырмачылык белгилерин көрсөтүү үчүн колдонулган шрифтин өлчөмдүк бөлүгүндөгү продукцияны маркировкалоо талаптарына туура келбестиги белгиленген (мисалы, «калыбына келтирилген», «ширинин көлөмдүк үлүшү» жб.).

КР ТР менен Европалык стандарттарда микробиологиялык жана гигиеналык талаптар тууралуу, тагыраак айтканда нитрат жана радионуклиддер боюнча айырмачылыктар бар. Биз өтө талап кылган европалык стандарттарды жазып алуу менен продукциянын коопсуздугу жакшырат деп эсептейбиз, ал бизде табигый коопсуз, кайрылуулардын сейрек болгондугунан анализ биздин рынокто жазалбайт, көптөгөн заттардан продукциянын наркы гана көтөрүлөт. Мындан тышкары кээ бир заттар, мисалы сымап, сурьма, коргошун сыяктуу оор металдардын туздары табигый, техногендик эмес жана ЧМК биздин географиялык өзгөчөлүктөрүбүздү эске алуу менен колдонулушу керек.

7 бөлүмдө – Кыргыз Республикасынын «Тамак-аш азыктарын маркировкалоо жөнүндө» ТР негизги жоболору, аны колдонуу практикасы, бутылкадагы суусундуктардын этикеткасында кабыл алынган мыйзамдардын жана техникалык регламенттердин бузулуусунун анализдери келтирилген. Жогоруда белгиленгендей ЕАЭС ТРде суунун белгилүү географиялык чыгуу жери деген түшүнүк жок. Бутылкадагы сууну өндүрүүчүлөр тарабынан бузулуучу, товардын чыгуу жерин коргоо жөнүндөгү КР мыйзамы жана мамлекеттер аралык келишимдер бар. Мисалы: «Келечек» фирмасы премиум-класстагы дарылык-ашкана «Кара-Шоро» суусун чыгарган, дарылык касиети көп жылдык клиникалык сыноолордо далилденген. Бирок, аркасынан ОсОО «Качыралы» чыгарган ушундай эле аталыштагы «Кара-Шоро» ичүүчү суу пайда болгон, бул дагы Өзгөн районунан. Ал коопсуз, куюуга укугу бар, бирок башка аталыш менен, ошентип Кыргызстандын жана Эл аралык нормативдик документтердин талаптарын бузууда. «Шоро» фирмасы жаңы айнек бутылкадагы 0,5 л «Ысы-Ата» суусун чыгарган жана аны кремнийдин өлчөмү жогору болгон, бир аз минерализацияланган фтордуу дарылоо-ашкана суусу катары таратууда. Бул позицияны Кыргыз Республикасы ЕЭК ЕАЭС техникалык комитетинде талап кылган. 2018 жылы соода тармагында «Абдыш-Ата» фирмасы чыгарган «Ысык-Ата Тунгуч» табигый ичүүчү суу пайда болгон. «Ысык-Ата» суусунун этикеткасында суу №3654 скважинадан Ала-Арчадагы жер алдындагы ичүүчү суудан алынат деп жазылган. Жогоруда көрсөтүлгөндөрдүн баардыгы КР ЕАЭС ТР, Кыргыз Республикасынын «товардык белгилер, тейлөө белгилери жана товардын чыккан жеринин аталышы» Мыйзамын жана бир катар өкмөттөр аралык келишимдерди бузууда. Белгилей кетсек, тамак-аш өнөр

жайынын этикеткасындагы маалыматтардын колдонулуп жаткан ТР ылайыктуулугун көзөмөлдөө милдети кирген мамлекеттик структура жок.

8 бөлүмдө сунушталуучу ойлоп табуучулуктун негиздери келтирилген. Кыргызстандын тургундарынын арасында кайрадан анкеталык сурамжылоону жүргүзгөндө (жай 2017ж.) калктын улуттук дарылык касиеттеги суусундуктарга болгон артыкчылык берүүсү 5 жылда көбөйгөн эмес, ал тургай азайган. Атап айтканда негизги киреше бренд ээлерине кетүү менен франшиза системасы боюнча чыгарылуучу муздак чайдын пайдасы үчүн болууда. Жаштарда «Let's go» фирмасынын муздак чайын колдонуу өсүүдө. Алар башында ашкана (даярдалган) ичүүчү суу «Let's go» сунушу менен чыккан. Бирок «Легенда» сыяктуу Кыргызстандын табигый ичүүчү сууларынын фонунда рынокто ал ишке ашкан жок, б.а. даяр маркетингдик колдоого карабастан рынокто таанымалдуулукка жете албады. Бул тенденциянын натыйжасында биз Кыргызстандын дары чөптөрүнүн негизинде муздак чайды сунуштоону артык көрдүк (даамыжыты боюнча ар түрдүү, экологиялык таза, сырьё жетиштүү), продукциянын бул түрү Кыргызстандын рыногунда өзүнүн ордун талап кылат жана экспорттук чыгууга келечеги бар. КРгы өндүрүүчүлөргө улуттук дарылык ресурстарын колдонууга жана «франшиза» системасынын жалпы кабыл алынган билимине көбүрөөк басым кылуу сунушталат. Ал эми окумуштуу – медиктер үчүн дарылык касиеттеги чөптөрдүн негизиндеги улуттук суусундуктардын пайдалуулук бөлүмүндөгү медициналык-санитардык агартуу иштерин көбүрөөк жүргүзүү.

Таңгакталган суу жана суусундуктарды чыгаруучу фирмалар үчүн сунуштоо планында Кыргызстандын минералдык сууларынын жана дары өсүмдүктөрүнүн, жемиштеринин (бөрү карагат, куркума, имбирь, голубика- карагаттын бир түрү жб) негизинде жогорку физиологиялык баалуулуктагы алкоголсуз суусундуктун рецептурасын жана технологиясын биз иштеп чыктык жана ойлоп табуучулукка билдирүү катарында берилген. Бул алкоголсуз суусундуктардын ассортиментин кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берет жана ата мекендик продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрөт.

ТЫЯНАКТАР

1. Тамак-аш өнөржай тармагындагы нормативдик укуктук документтер «Техникалык жөнгө салуунун негиздери жөнүндө» Мыйзамды киргизгенге чейин абдан көп санда, көлөмдүү болгон жана адамдын ден соолугунун жана айлана-чөйрөнүн коопсуздугуна тийиштүү болбогон көп сандаган экинчи даражадагы маалыматтарды камтыган. Бир эле учурда иштеп жаткан ССРдин ГОСТда, РФ ГОСТда, мамлекеттер аралык ГОСТдо, Кыргыз Республикасынын Улуттук стандарттарында, көп сандаган СанЭжНде карама-каршы келген эрежелердин болушу тамак-аш өнөр жайына алдыңкы технологияларды киргизүүнү кыйындатты, өндүрүштү өнүктүрүүнү чектеп, продукциянын экспорту жана импорту үчүн ко-

шумча тоскоолдуктарды жаратып, ушул сферада мамлекеттик көзөмөлдү татаалдаштырды. Иштелип чыккан «Буылкадагы табигый минералдык, табигый ичүүчү жана ичүүчү ашкана сууларынын коопсуздугу жөнүндө» техникалык регламенти (КР БТМ, ТИжАСКЖ ТР) Европалык стандарттарга жетишерлик айкалыштыралган, ФАОнун эксперттеринин туура баалоосун алган жана ЕАЭСтин «Минералдык сууну кошуу менен сыйымдуулуктагы таңгакталган ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР иштеп чыгууда негиз болуп алынган. Көптөгөн нормативдик укуктук документтердин ичинен «сунушталган ушул ТР жүзөгө ашыруу үчүн стандарттардын тизмеси» алынган.

2. КР БТМ, ТИжАСКЖ ТР иштеп чыгууда, ага карата өзгөртүүлөрдө, толуктоолордо Кыргызстандын климатогеографиялык өзгөчөлүктөрү эске алынган, КР областарындагы суунун физикалык-химиялык касиети боюнча көп сандаган маалыматтардын анализине негизделген коопсуздук көрсөткүчтөрү сунушталган. Чүй жана Ысык-көл областарынын ичүүчү жана минералдык суу булактарындагы фтордун өлчөмүнүн анализинин, өндүрүлүүчү минералдык суунун түрлөрүнүн көлөмү, жүрөк кан тамыр системасынын, жыныстык-заара сферасындагы жана таянгыч-кыймылдаткыч аппараттарынын ооруларын фтордуу суу менен дарылоо тажрыйбасынын анализинин негизинде айрым бальнеологиялык типтеги – фтордуу сууну ичүүчү минералдык суунун классификациясына киргизүү керектиги негизделген. Кыргызстандын жана Казакстандын түштүгүндөгү курортторундагы ичеги-карын трактаттарынын ооруларын, зат алмашуу ооруларын, жыныстык-заара сферасындагы жана таянгыч-кыймылдаткыч аппараттарынын ооруларын курамында кремний бар суу менен дарылоодогу тажрыйбасына, ошондой эле кремний кислотасынын өлчөмүнүн өзгөрүү динамикасынын көп жылдык байкоо режиминин негизинде дарылык жана дарылооашкана кремний суусу үчүн 20 -25 мг/дм³ бальнеологиялык нормасынын төмөнкү чегин кароо негизделген.

3. КР БТМ, ТИжАСКЖ ТР колдонуу кээ бир уулуу жана радиоактивдүү коопсуздук критерийлеринин өтө талаптуулугун көрсөттү, ал эми көрсөткүчтөрдүн жалпы саны кеңейген, лабораториялык база менен камсыз болгон эмес. Мунун баары коррупциянын пайда болушуна жана буылкадагы продукцияны өндүрүүчүлөрдүн финасылык чыгымдарынын өсүшүнө алып келген. КРгы 2000 ашык суу булактарынын архивдик маалыматтарынын жана учурдагы мониторингдин негизинде чектүү мүмкүн болгон жалпы альфа-активдүүлүк деңгээлин 0,1 мкБ/л.ден 0,5 мкБ/лге көтөрүү сунушталган.

4. Он жыл ичиндеги Кыргызстандын буылкадагы продукциясынын көлөмү, динамикасы жана аймактык бөлүнүүсүнө жүргүзүлгөн анализ буылкадагы сууну өндүрүү динамикасы кошуна өлкөлөрдөн артта калганын көрсөттү, ата мекендик жана импорттолгон буылкадагы суулардын терс катышы болгонун, буылкадагы суунун ар бир түрү боюнча (минералдык-дарылык, дарылык-ашкана

суусу), табигый ичүүчү суу (сапаттуулуктун жогорку жана биринчи категориясында), ашкана (даярдалган, тазаланган) суусунун ассортиментинин төмөндөгөндүгүн көрсөттү. Акыркы 5 жылдын ичинде тамак аш өнөр жай продукциясынын көлөмү сом менен болгону 30,1%га (24835,2 млн. сом) жогорулады жана ИДПнын 0,9% гана түзөт. Өсүү темпи жалпы дүйнөлүктөн бир топ төмөн, ички рыноктун потенциалы начар колдонулат. “Promotank HQA” компаниясынын салыштырмалуу эксперттик анализи жана изилдөөлөрү фискалдык саясаттын жеткилең болбогондугунан өндүрүштүн 75-80% көлөмү мамлекеттик бийлик органдарынан жашыруун, бирок учурдагы караганда ички базардын потенциалы 14 эсе көп экендигин көрсөтөт.

Бул өндүрүш фирмаларындагы менеджменттин начардыгын, минералдык ашкана сууларынын врачтар тарабынан начар пропагандасын күбөлөндүрөт, Кыргызстандын элинин коомдук саламаттыгына түздөн-түз жана кыйыр түрдө терс таасирин тийгизет: маанилүү ички тамак аш азыктарына – жогорку сапаттагы ичүүчү сууга болгон ички керектөөлөрдү канааттандырууда, ошондой эле өнөкөт ооруларды биринчи жана экинчи алдын алууда жана дарылоодо.

5. Кыргыз Республикасынын ТР иштеп чыгууда негизги көңүл суунун жана тамак азыктарынын табигый абалын сактоого бурулган. Сунушталган бутылкадагы суунун классификациясында иштетилген (тазаланган) суудан айырмаланып, «Белгилүү бир географиялык жерден чыккан суу» классы бөлүнгөн. Кыргызстандын ичүүчү жана минералдык суусу, азык-түлүк сырьесу экологиялык жактан таза, айыл чарбасында жана мал чарбасында химикаттар, дарылар: гармондор, антибиотиктер кошуна өлкөлөргө караганда аз колдонулат. Тазартылган сууну, алкогольду жана алкогольсуз суусундуктарды, ширелерди нукура эмес азыктарды кошуу менен өндүрүүдө керектөөчүлөрдүн укугу ББ 022/2011 «Тамак-аш продукциясы анын маркировкалоо бөлүгүндө» ТР колдонуу менен, ал эми кошумча азыктарды, жыттуу татымалдарды жана жардамчы тамак-аш ингредиенттерин колдонууда ошол эле ББ 029/2012 ТР колдонуу менен корголгон. ББ (ЕАЭС) ТР иштеп чыгууда жана макулдашууда Кыргызстан тарап тазартылган сууларда жана жакшыртылган азыктарда табигый суунун жана нукура азыктардын сапатын талап кылуусу керек (генномодификацияланган, биологиялык активдүү кошулмалар кошулган, башка нукура эмес ингредиенттер).

6. Өндүрүш процессинде жана бутылкадагы продукцияны реализациялоодогу эксперттик баалоодо аларды колдонуунун бардык этаптарында келип чыгуучу сапатты жоготуунун жалпы 11 тобокелдиги аныкталган: суу булактарын тандоодо мүмкүн болгон ката тобокелдиги; ичүүчү суунун сапатынын мезгилдүү өзгөрүү тобокелдиги; суунун чыккан жерин фальсификациялоо (бурмалоо) тобокелдиги; суу пункттарынын санитардык коргоо зонасындагы режимдин сакталбоосу же анын такыр эле жоктугу; суунун чыккан жеринен өндүрүү ордуна ташуу мезгилиндеги фальсификациясы (бурмалоо); сууну куюу ордуна

ташуудагы булгануусу; сууну чогултуучу сыйымдуулуктарда, түтүктөрүндө жана башка өндүрүштүк жабдууларда булгануу тобокелдиги; сууну өндүрүү учурунда курамынын өзгөрүү тобокелдиги; ылайыксыз таңгактоону колдонуу; даяр продукцияны сактоодогу сапатты жоготуу тобокелдиги; продукцияны утилизациялоонун бузулуу тобокелдиги. Бутылкадагы суунун, ширелердин, башка тамак азыктарынын сапатын жана коопсуздугун баалоонун акыркы точкасы нитриттердин, оор металлдардын туздарынын, химиялык жана микробиологиялык анализдеринин кыскача жыйынтыгы болуп саналат.

7. ТР суу менен камсыз кылуу жана тамак-аш өндүрүш тармагындагы жөнгө салуу таасиринин анализи ичүүчү жана бутылкадагы суунун, тамак-аш азыктарынын сапатын жана коопсуздугун көтөрүүнүн эсебинен коомдук саламаттыкка жана продукцияны сактоо, таштандыларды, жараксыз продукцияларды утилизациялоо өндүрүштүк процесстеринин эсебинен айлана чөйрөнүн абалына тийгизкен кыйыр позитивдүү таасирин күбөлөндүрөт. Иштелип чыккан ТР кабыл алуу продукциянын коопсуздугуна карата тийиштүү болбогон, көрсөткүчтөрдүн анализинин катышын жана санын кыскартуудагы кошумча нарк тизмегиндеги чыгымды, экинчи даражадагы нормативдик укуктук документтерди азайтуунун эсебинен миллиондогон сом өлчөмүндөгү экономикалык эффективдүүлүктү берди (бир гана аталыштагы өнөр жай линиясында болжол менен 5,5 млн. сомду үнөмдөө; бир суу булагынан бир нече жолу радиоизотоптуу изилдөөлөр 350 миң сом, транспорттук чыгымдарды эсепке албаганда). Ошондой эле ТР кабыл алуу ата мекендик азыктардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрдү жана аларды экспорттоо үчүн кошумча тоскоолдуктарды алып салды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. КР Техникалык регламенти түрүндө тамак-аш өнөр жайы үчүн жаңы нормативдик укуктук базасы жана адамдын ден соолугунун, өмүрүнүн коопсуздук көрсөткүчтөрүн камтыган тиркемелери сунушталды. ЕЭК Советинин 2017ж. 23 июнда №45 чечими менен бекитилген КР жана ЕАЭС өлкөлөрүнүн территорияларында күчүнө кирген «Минералдык сууну кошуу менен, таңгакталган ичүүчү суунун коопсуздугу жөнүндө» ТР 2019ж. 1 январдан баштап бардык тамак-аш өнөр жай ишканалары жана мамлекеттик көзөмөл органдары үчүн милдеттүү болуп саналат.

2. ЕАЭСтин техникалык регламенттери үчүн (тексттик жана 7 сандык көрсөткүчтөрү тиркемеде) ЕАЭС рыногунда ата мекендик продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрүүгө шарт түзүүчү, өндүрүүчүлөрдүн кызыкчылыгын жана Кыргызстандын климатогеографиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу позициясы сунушталат.

3. Бутылкадагы суунун нукура классификациясы сунушталат. Бир аз минерализацияланган термалдык минералдык суунун көп запасы менен байланыштуу болгон, көптөгөн кылымдардагы дарылоодо колдонуудагы тажрыйбага ээ болгон, айрым бальнеологиялык типтеги дарылоо ашкана минералдык суунун классификациясына фтордуу жана бальнеологиялык нормасынын төмөнкү чегин өзгөртүү менен кремний суусун киргизүү сунушталат.

4. Ичүүчү суу жана бутылкадагы продукция үчүн кийлигишүү деңгээлинин альфа-активдүүлүгүнүн жаңы 0,5 Бк/л көрсөткүчү сунушталат.

5. «Кыргызстандын бутылкадагы суулары (ресурстар, сапат, керектүүлүгү жана керектөөлөр)» Монографиясы, 2014, «Тамак-аш өнөр жай жана суу менен камсыз кылуудагы техникалык регламенти», 2018, сапат, менеджмент жана тамак-аш өнөр жай өндүрүштүк фирмаларынын маркетингди башкаруу ишинде, стандартизациялоо жана санитардык көзөмөл органдарында колдонууда сунушталат.

6. ХАССП тиби боюнча тамак-аш өнөр жай ишканалары үчүн сапат менеджмент системасын иштеп чыгуу сунушталган базада бутылкадагы сууну жана алкогольсуз суусундуктарды жүгүртүүдөгү сапаттулукту жоготуунун жалпы тобокелдиги аныкталган.

7. Бутылкадагы суунун ассортиментин кеңейтүүгө, минералдык суунун биологиялык баалуулугун көтөрүүгө, аны керектөөчүлөр үчүн, өзгөчө балдар үчүн аларды жагымдуу кылганга мүмкүнчүлүк берүүчү минералдык суунун жана дары өсүмдүктөрүнүн, жемиштердин негизинде жогорку физиологиялык баалуулуктагы алкогольсуз суусундукту даярдоо ыкмасы сунушталат.

БАСЫЛЫП ЧЫККАН ИЛИМИЙ ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Касымбеков, Ж. О.** Кыргызстандагы бутылкадагы сууну өндүрүүдөгү табигый ресурстар жана проблемалар [текст] / Ж. К. Касымбеков, М. К. Ажиматова, Г. В. Белов // «Түндүк аймактардагы тургундарды ыңгайлаштыруу, рекреациялоо жана калыбына келтирүү» Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдары, Таиланд, Бангкок, ноябрь 25- декабрь 4. - Новосибирск, 2011. С. 99-100; **Kasymbekov J.O.** [Text] Natural resources and problems of production of bottled waters in Kyrgyzstan / J. O. Kasymbekov, M. K. Ajimatova, G. V. Belov // Adaptation, recreation and rehabilitation of northern regions // Materials from International Multidisciplinary theoretical and practical Conference. November 25 - December 4, Bangkok, Thailand. - Novosibirsk, 2011. -P. 100-102.
2. **Касымбеков, Ж. О.** Кыргызстанда жана Евразиялык экономикалык советте тамак-аш гигиенасы тармагындагы Техникалык регламентти иштеп чыгуу [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, Э. Д. Юсупов // Кыргыз Медици-
насы. -2013. - № 1. - Б. 79-82.
3. **Касымбеков, Ж. О.** Мөңгү суулар: Кыргызстанда стандартизациялоо жана өнөр жайлык куюу перспективасы [Текст]/ Ж. О. Касымбеков, М. Р. Ажи-
матова, Г. В. Белов // Кыргыз Медицинасы. - 2013. - № 2. - Б. 42-46.
4. **Касымбеков, Ж. О.** Бутылкадагы суунун классификациясы жана түрлөрүн аныктоо [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков // Кыргыз Медици-
насы. - 2013. - № 3. - Б. 19-25.
5. **Касымбеков, Ж. О.** Кыргыз Республикасынын «Бутылкадагы табигый ичүүчү, табигый минералдык жана ашкана суусунун коопсуздугу жөнүндө» техникалык регламентине толуктоолор жана өзгөртүүлөр тууралуу [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, М. Р. Ажиматова // Кыргыз Медицинасы. - 2013. - № 4. - Б. 65-68.
6. **Касымбеков, Ж. О.** Кыргызстандагы санитардык-курорттук уюмдарынын аккредитация системасы [Текст]/ Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов, М. Ы. Жолдубаева, Ю. М. Азаматов // Физиотерапия жана медициналык калыбына келтирүүнүн актуалдуу суроолору / КРУ эмгектери «Сеченов атын. ИИИ», Ялта, 2014. - Том XXV. - Б. 244-246.
7. **Касымбеков, Ж. О.** Бутылкадагы суунун сапатын жоготуу тобокелдиги (Кыргызстандын түндүк ишканаларынын үлгүсүндө) [Текст] / Ж. О. Касым-
беков, Г. В. Белов, М. Р. Ажиматова., О. К. Иванова // Кыргыз Медицина-
сы. - 2014. - № 3. - Б.10-16.
8. **Касымбеков, Ж. О.** Мөңгү сууларын жана тоо булактарын өнөр жайда куюу проблемалары жана келечеги [Текст]/ Ж.О. Касымбеков // Кыргыз Меди-
цинасы. - 2014. - Т. 1, № 5. - Б. 55-58.

9. Касымбеков, Ж. О. Техногенез: экологиянын жана климаттын натыйжасы [Текст]/ Р. О. Касимова, Ж. О. Касымбеков, О. Т. Касымов, А. О. Железняк // Вестник Кыргыз-Россия славян университети. - 2014. - Т. 14. № 5. - Б. 59-62.

10. Касымбеков, Ж. О. Кыргызстандын бутылкадагы суулары (ресурсстар, сунуштар жана керектөөлөр) [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, М. Р. Ажиматова, Р. О. Касимова. - Бишкек, 2014. - 144 б.

11. Касымбеков, Ж. О. Техникалык жөнгө салуу жолу менен бутылкадагы суунун сапатын жоготуу тобокелдигин алдын алуу [Текст] / Ж. О. Касымбеков // Азыркы учурдагы медицина: актуалдуу суроолор. - 2015. - № 42-43. - Б. 73-82.

12. Касымбеков, Ж. О. Бутылкадагы минералдык сууну, шире жана улуттук дарылык касиеттеги суусундуктарды жүгүртүүнү техникалык жөнгө салуу [Текст] / Ж. О. Касымбеков // Кыргыз медицинасы. - 2015. - Т. 1, № 3. - Б. 19-25.

13. Касымбеков, Ж. О. Кыргызстандагы бутылкадагы суунун жана алкогольсуз суусундуктардын талаптуулугу жана керектөөсү [Текст]/ Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов, М. Р. Ажиматова // Inter-medical. - 2016. - № 17. - Б. 29-34.

14. Касымбеков, Ж. О. Россиялык туристер Кыргызстанда: сунушталган суусундуктарга жана тамак-ашка болгон мамилелери [Текст]/ Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов // Окумуштуулардын Евразиялык Союзу (ОЕС), Ай сайын чыгуучу илимий журнал. - 2016. - № 2 (23). - Бөлүмү 2. - Б. 62-64 6

15. Касымбеков, Ж. О. Мөңгү сууларын жана тоо булактарын өнөр жайда куюу мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов // Окумуштуулардын Евразиялык Союзу (ОЕС). Ай сайын чыгуучу илимий журнал 2016. - № 2 (23). - Бөлүмү 2. - Б. 59-62.

16. Касымбеков, Ж. О. ТК 16 «Ичүүчү суунун жана суу менен камсыз кылуу процесстеринин экологиялык коопсуздугу» техникалык регламентин иштеп чыгууда жана экспертизасына стандартизациялоо боюнча ТК 16 Техникалык комитетинин катышуусу [Текст]/ Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов // Кыргыз медицинасы. - 2016. - № 2. - Б. 31-34.

17. Касымбеков, Ж. О. Кыргыз Республикасынын жана ЕАЭСтин техникалык регламенттерине салыштырмалуу мүнөздөмө (бутылкадагы суунун жана алкогольсуз суусундуктардын коопсуздугу) [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов // Wschodnio europejskie Czasopismo Naukowe. Польша. - 2016. - № 10-2. - Б. 29-31.

18. Касымбеков, Ж. О. Винонун Кыргызстандын тургундарынын коомдук саламаттыгына таасири [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов, Ч. К. Рахимова // Азыркы учурдагы медицина: актуалдуу суроолор. - 2016. - № 8 (50). - Б. 59-66.

19. Касымбеков, Ж. О. Жаңы техникалык регламенттеги бутылкадагы суу үчүн бальнеологиялык норма [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, О. К. Иванова // Кыргыз медицинасы. - 2016. - № 3. - Б. 27-30.

20. Касымбеков, Ж. О. Кыргыз Республикасынын климатынын өзгөрүүсүнүн пайда болуусуна көлөмдүк жана экологиялык-гигиеналык баалоо [Текст] / Р. О. Касимова, Н. Т. Абжалбекова, О. Т. Касымов, Ж. О. Касымбеков, А. Д. Туленбаева // Азыркы учурдагы илим жана билим берүүнүн проблемалары. - 2016. - № 3. - Б. 391.

21. Касымбеков, Ж. О. Бутылкадагы суунун коопсуздук тобокелдиги жана аларды Кыргызстанда жүгүртүүдөгү техникалык жөнгө салуу иш чаралары [Текст] / Г. В. Белов, М. Т. Султанмуратов, Ж. О. Касымбеков, М. С. Алиев // Курортология, физиотерапия жана дарылоочу физкультура суроолор. - 2016. - Т. 93, № 2-2. - Б. 36.

22. Касымбеков, Ж. О. Техникалык регламенттерди иштеп чыгуу жана экспертиза жүргүзүү боюнча «Алдын алуучу медицина» илимий өндүрүштүк бирикмесинин жыйырма жылдык тажрыйбасы [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов, О. Т. Касымов // Эл аралык прикладдык жана фундаменталдык изилдөөлөр журналы. - 2017. - № 8. - Б. 61-65.

24. Касымбеков, Ж. О. Минералдык суунун жана дары өсүмдүктөрүнүн негизинде жогорку физиологиялык баалулуктагы алкогольсуз суусундукту даярдоо ыкмасы / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, А. К. Жороева, А. С. Сеитова // Ойлоп табуучулукка заявка.

25. Касымбеков, Ж. О. Бутылкадагы минералдык суунун классификациясы жана бальнеологиялык типтери жөнүндө [Текст] / Г. В. Белов, Ж. О. Касымбеков, О. К. Иванова // Курортология жана физиотерапия суроолору. - 2017. - № 4. - Б. 73-77.

26. Касымбеков, Ж. О. Бутылкадагы суунун сапатынын коопсуздук тобокелдиги жана Кыргыз Республикасында жана ЕАЭС жүгүртүүнүн техникалык жөнгө салуу иш чаралары [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов, М. Р. Ажиматова, О. К. Иванова // Кыргыз медицинасы. - 2017. - № 3. - Б. 29-32

27. Касымбеков, Ж. О. Бутылкадагы ичүүчү жана минералдык суулар: ресурстар, Кыргызстандагы өндүрүү жана маркетинг проблемалары [Текст] / Г. В. Белов, М. Р. Ажиматова, Ж. О. Касымбеков // Вестник ОшМУ. - 2017. - № 8. - Б. 290-292

28. Касымбеков, Ж. О. Тамак-аш өнөр жайынын жана суу менен камсыз кылуунун техникалык регламенти [Текст] / Ж. О. Касымбеков, Г. В. Белов. - Бишкек, 2017. - 270 б.

Касымбеков Жаркынбек Орозбековичтин «Кыргыз Республикасында жана ЕАЭС өлкөлөрүндө тамак-аш гигиенасы жана суу менен камсыз кылуу

тармагындагы техникалык жөнгө салууну илимий негиздөө» деген темада 14.02.01 – гигиена адистиги боюнча медицина илимдеринин доктору илимий даражасына изденүү үчүн жазылган диссертациясынын кыскача

КОРУТУНДУСУ

Негизги сөздөр: техникалык жөнгө салуу, суу менен камсыз кылуу, бутылкадагы суу, алкогольсуз суусундуктар, коопсуздук көрсөткүчтөр.

Изилдөөн объектиси: тамак-аш өнөр жайындагы нормативдик укуктук документтер, суу булактары, ишканалар – бутылкадагы сууну өндүрүүчүлөр, соода точкалары, керектөөчүлөрдүн пикири.

Изилдөө предмети: Тамак-аш гигиенасы тармагындагы техникалык регламенттер жана аларды иш жүзүндө колдонуу.

Изилдөөнүн максаты: Ичүүчү суу, бутылкадагы минералдык суу, алкогольсуз суусундуктар тармагындагы Кыргыз Республикасынын жана Евразиялык Экономикалык Союздун Техникалык регламенттери үчүн оптималдуу жоболорду жана көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу жана алардын коомдук саламаттыкка тийгизкен таасирин баалоо.

Изилдөө ыкмалары: документтерге системалык анализ жүргүзүү, өндүрүү объектилеринин, бутылкадагы сууну, алкогольдук жана алкогольсуз суусундуктарды өндүрүү жана реализациялоонун санитардык-гигиеналык абалына эксперттик баалоо, керектөөчүлөрдү сурамжылоо.

Изилдөөнүн жыйынтыгы жана илимий жаңычылыгы: КР Европалык Директивалар, дүйнөлүк стандарттар менен айкалышкан «Бутылкадагы табигый ичүүчү, табигый минералдык жана ашкана суусунун коопсуздугу жөнүндө» Техникалык Регламенти иштелип чыккан, илимий негизделген жана ишке киргизилген. Бутылкадагы суунун классификациясы сунушталган. Айрым бальнеологиялык типтеги - фтордуу сууну ичүүчү минералдык суунун классификациясына киргизүү негизделген. Чүй жана Ысык-көл областарындагы минералдык жана ичүүчү суу булактарындагы фтордун өлчөмү анализденген. Кыргызстандын курортторунда кремний суусу менен ичеги трактаттарынын, зат алмашуу ооруларын, жыныстык-заара сферасындагы жана таянгыч-кыймылдаткыч аппараттарынын ооруларын дарылоодогу тажрыйбасынын негизинде кремнийлүү суу үчүн бальнеологиялык норманын төмөнкү чегин кароо негизделген.

Кыргыз Республикасындагы 2000 ашык суу булактарынын архивдик маалыматтарынын жана учурдагы мониторингдин негизинде чектүү мүмкүн болгон жалпы альфа-активдүүлүк деңгээлин 0,1 мкБ/лден 0,5 мкБ/лге, ошондой эле кийлигишүү деңгээли уран 234 үчүн 2,8 Бк/кг, ал эми уран 238 үчүн 3,0 Бк/кг көтөрүү сунушталган. Биринчи жолу бутылкадагы сууну Кыргызстанда жүгүртүүнүн баардык этабында сапаттуулукту жоготуунун жалпы тобокелдиги аныкталган, ХАССП системасы боюнча (Hazard Analysis and Critical Control

Points (НАССР) — тобокелдиктердин анализи жана критикалык контролдук точкасы) бутылкадагы сууну чыгаруучу алдыңкы фирмалар үчүн «Сапат менеджмент Программасы» иштелип чыккан. Бутылкадагы суунун, алкогольсуз суусундуктардын, ширелердин, пивонун, вионун этикеткаларындагы маалыматтар ББ 022/2011 «Тамак-аш продукциясы анын маркировкалоо бөлүгүндө» ТР туура келүүсү бааланган. Кыргыз Республикасынын «Бутылкадагы табигый ичүүчү, табигый минералдык жана ашкана суусунун коопсуздугу жөнүндө», «Ичүүчү суу жөнүндө», «Алкоголсуз суусундуктардын коопсуздугу жөнүндө», «Пиво жөнүндө», «Вино жана виолук продукциялар жөнүндө», «Шире жана шире кошулган продукциялар жөнүндө» ТРнин жөнгө салынуучу таасирине жалпыланган анализ жүргүзүлгөн.

«Минералдык суунун жана дары өсүмдүктөрүнүн негизинде жогорку физиологиялык баалулуктагы алкогольсуз суусундукту даярдоо» ыкмасы иштелип чыккан жана патентке берилген. Бул ойлоп табуучулук бутылкадагы суунун асортиментин кеңейтет, алардын биологиялык баалулугун көтөрөт, аны керектөөчүлөр үчүн, баарыдан мурда балдар үчүн жагымдуу кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Колдонуу тармагы: тамак аш гигиенасы, коммуналдык гигиена, коомдук ден соолук жана саламаттык сактоо.

РЕЗЮМЕ

диссертации Касымбекова Жаркынбека Орозбековича на тему «Научное обоснование технического регулирования в области гигиены питания, водоснабжения в Кыргызской Республике и странах ЕАЭС» на соискание ученой степени доктора медицинских наук по специальности: 14.02.01 – гигиена

Ключевые слова: техническое регулирование, водоснабжение, бутылированная вода, безалкогольные напитки, показатели безопасности.

Объект исследования: нормативные правовые документы в пищевой промышленности, водоисточники, предприятия - производители бутылированных вод, торговые точки, мнение потребителей.

Цель работы: выработка оптимальных положений и показателей для Технических регламентов Кыргызской Республики и Евразийского Экономического Союза совета в области питьевой воды, бутылированных минеральных вод, безалкогольных напитков и оценка их влияния на общественное здоровье.

Методы исследования: системный анализ документов, экспертная оценка санитарно-гигиенического состояния объектов добычи, производства и реа-

лизации бутылированной воды и алкогольных и безалкогольных напитков, анкетирование потребителей.

Полученные результаты и их новизна.

Разработан, научно обоснован и введен в действие Технический Регламент КР «О безопасности бутылированных природных питьевых, природных минеральных и столовых вод», гармонизированный с Европейскими директивами и мировыми стандартами. Предложена классификация бутылированных вод. Обосновано включение в классификацию питьевых минеральных вод отдельного бальнеологического типа – фторидных (фтористых) вод. Проанализировано содержание фторидов в минеральных и пресных питьевых водах в водоисточниках Чуйской и Иссык-Кульской областях. Обоснован пересмотр нижней границы бальнеологической нормы для кремнистых вод на основе опыта лечения заболеваний желудочно-кишечного тракта, болезней обмена веществ, мочеполовой сферы и опорно-двигательного аппарата кремнистыми водами на курортах Кыргызстана.

На основе текущего мониторинга и архивных данных более 2000 водоисточников Кыргызской Республики предложено повысить предельно допустимый уровень суммарной альфа-активности с 0,1 мкБ/л до 0,5 мкБ/л, а также уровень вмешательства для уран-234 до 2,8 Бк/кг, а для уран-238 до 3,0 Бк/кг. Впервые определены общие риски потери качества бутылированных вод на всех этапах оборота в Кыргызстане, разработаны конкретные «Программы менеджмента качества» для ведущих фирм производителей бутылированной воды по системе ХАССП (Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР) — анализ рисков и критические контрольные точки). Оценено соответствие информации на этикетках бутылированных вод, безалкогольных напитков, соков, пива, вина ТР ТС 022/2011 «Пищевая продукция в части ее маркировки». Проведен обобщенный анализ регуляторного воздействия ТР Кыргызской Республики «О безопасности бутылированных природных питьевых, природных минеральных и столовых вод», «О питьевой воде», «О безопасности безалкогольных напитков», «О пиве», «О вине и винодельческой продукции», «О безопасности соков и сокосодержащей продукции».

Разработан и подан на патентование «Способ приготовления безалкогольного напитка с повышенной физиологической ценностью на основе минеральной воды и лекарственных растений». Данное изобретение позволяет расширить ассортимент бутылированных вод, повысить их биологическую ценность, сделать их более привлекательной для потребителя, прежде всего детей.

Область применения: гигиена питания, коммунальная гигиена, общественное здоровье и здравоохранение.

SUMMARY

Of Kasymbekov Zharkynbek Orozbekovich's dissertation on the topic "Technical regulation in the field of food and water hygiene in Kyrgyzstan and the EEA countries" for the degree of Doctor of Medical Sciences in the specialty: 14.02.01 - hygiene.

Keywords: technical regulation, water supply, bottled water, soft drinks, safety indicators.

Object of the study: regulatory legal documents in the food industry, water sources, bottled water manufacturers, retail outlets, consumers' opinion.

The purpose of the work: development of optimal provisions and indicators for the Technical Regulations of the Kyrgyz Republic and the Eurasian Economic Union Council in the field of drinking water, bottled mineral water, soft drinks and assessment of their impact on public health.

Methods of research: systemic analysis of documents, expert assessment of the sanitary and hygienic state of the production, production and sale of bottled water and alcoholic and non-alcoholic beverages, consumer questionnaires.

The results obtained and their novelty. The Technical Regulation of the Kyrgyz Republic "On the Safety of Bottled Natural Drinking, Natural Mineral and Table Waters", harmonized with European directives and world standards, was developed, scientifically substantiated and put into effect. Classification of bottled waters is proposed. The inclusion in the classification of drinking mineral waters of a separate balneological type - fluoride (fluoride) water is substantiated. The content of fluorides in mineral and fresh drinking waters in water sources of Chui and Issyk-Kul provinces is analyzed. The revision of the lower limit of the balneological rate for siliceous waters based on experience in the treatment of diseases of the gastrointestinal tract, metabolic diseases, genitourinary and musculoskeletal system in siliceous waters in the resorts of Kyrgyzstan is justified. Based on the current monitoring and archival data, more than 2,000 water sources of the Kyrgyz Republic are proposed to increase the maximum permissible level of total alpha activity from 0.1 $\mu\text{B} / \text{L}$ to 0.5 $\mu\text{B} / \text{L}$, as well as the level of intervention for uranium-234 to 2.8 Bq / Kg, and for uranium-238 to 3.0 Bq / kg. For the first time, the general risks of loss of quality of bottled water at all stages of turnover in Kyrgyzstan have been determined, specific Quality Management Programs have been developed for the leading bottled water manufacturers by HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) - risk analysis and critical control points). The conformity of information on the labels of bottled waters, soft drinks, juices, beer, wine TR TS 022/2011 "Food products in terms of labeling" was evaluated. A generalized analysis of the regulatory impact of the TR of the Kyrgyz Republic on the safety of bottled natural drinking, natural min-

eral and table waters, On Drinking Water, On the Safety of Soft Drinks, On Beer, On Wine and Wine Products, Safety of juices and juice-containing products".

A method for preparing a soft drink with increased physiological value based on mineral water and herbs has been developed and submitted for patenting. This invention allows expanding the range of bottled waters, increasing their biological value, making them more attractive to the consumer, especially children.

Areas of application: food hygiene, communal hygiene, public health and public health.

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕСИ

ДССУ	– Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму
ДСУ	– Дүйнөлүк соода уюму
ЕАЭС	– Евразиялык экономикалык союз
ЕврАзЭС	– Евразиялык экономикалык биримдиги
БСЭГТ	– Бирдиктүү санитардык-эпидемиологиялык жана гигиеналык талаптар
КР ССМ	– Кыргыз Республикасынын сааламаттык сактоо Министрлиги
КР ЭМ	– Кыргыз Республикасынын экономика Министрлиги
КР УСК	– Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети
ТАКСС	– Тамак-аш азыктарынын коопсуздугун сертификациялоо системасы
СӨП	– Соода-өндүрүш палатасы
ТР	– Техникалык регламент
ББ	– Бажы биримдиги
ХАССП	– Тобокелдиктердин анализин жана контролдоонун критикалык точкасын колдонууга негизделген сапат менеджмент системасы/Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР)
МӨМ	– Миң жылдык өнүгүү максаттары
СМБ	– Кыргызстандын стандартизация жана метрология Борбору
FAO	– БУУ азык-түлүк жана айыл чарба уюмдары
GIZ	– Эл аралык кызматташуу боюнча Германиянын коому
IBWA	– Бутылкадагы суунун (өндүрүүчүлөр) Эл аралык ассоциациясы (The International Bottled Water Association)
ISO	– Стандартизация боюнча Эл аралык уюму

Басууга 26.06.2020 ж. кол коюлду. Форматы 60X90/16.
Офсет кагазы. Көлөмү 1,3 б.б.; Нускасы 100 экз.
«Алдын алуучу медицина» ИӨБ басылган
Бишкек ш., Байтик Баатыр көч.34
Тел. 54-45-78